

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1560>

Geliş Tarihi: 23.01.2019

Kabul Tarihi: 30.04.2019

İBNU'L-ARABÎ VE TEFSİRİ AHKÂMU'L-KUR'AN

Hüseyin ÇELİK¹

Öz

Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından insanları doğru yola ve hidayete erdirmek için Hz. Peygamber'e Cebrail vasıtasıyla indirilmiş olan mukaddes bir kitaptır. Bu kitap, başta Asr-ı saadet olmak üzere her asırda tefsir edilmiş ve Kur'an-ı Kerim'i ilk tefsir eden de Hz. Peygamber olmuştur.

İnsanlığın istifadesi için telif edilen, özellikle Afrika bölgesinde ve Mâlikîler nezdinde yaygın olarak kabul gören, ancak yaşamış olduğumuz coğrafyada pek bilinmeyen Kur'an tefsirlerinden biri de şüphesiz Ebû Bekr İbnu'l- Arabî'nin yazmış olduğu "Ahkâmu'l-Kur'an" tefsiridir.

Biz, Mâlikî mezhebinin temel fıkıh kitaplarından biri olarak kabul edilen "Ahkâm'ül-Kur'an" ve müellifi olan İbnu'l-Arabî hakkında bir makale/çalışma yapmak istedik. Makalemizin birinci bölümünde İbnu'l-Arabî'nin ismi, hayatı, yaşadığı dönem, ilmi kişiliği, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında kısa bir bilgi vermeye çalıştık. İkinci bölümde ise müfessirimizin tefsirini ve tefsirindeki metodunu örneklerle açıklamaya gayret ettik. Böylece, hem coğrafyamızda yaşayan Müslümanların Endülüslü meşhur Mâlikî fakihî İbnu'l-Arabî ve tefsiri Ahkâmu'l-Kur'an hakkında bilgi sahibi olmalarına, hem de bu alanda çalışma yapmak isteyen genç akademisyenlere bir katkı sağlamış olacağız.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Ahkâmu'l-Kur'an, İbnu'l-Arabî, Mâlikî

¹ Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Çelik, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Polatlı İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, hcelik_63@hotmail.com. / Assist. Prof. Hüseyin Çelik Ankara Hacı Bayram Veli University Polatlı Faculty of Theology, hcelik_63@hotmail.com.

İbnu'l-Arabî and His Exegesis/Quran Commentary Ahkâmu'l-Quran

Abstract

The Quran is a holy book revealed to the Prophet through Gabriel (Cebrail) by Allah to lead people to the right path and guidance. This book has been interpreted in every century, especially in Asr-ı saadet, and he was the Prophet Muhammad (pbuh) who first interpreted the Qur'an.

One of the Qur'anic commentary, which is widely accepted for the benefit of humanity, especially in the African region and in the malikians, but which is not known in the geography we live in, is undoubtedly the "Ahkamu'l - Qur'ân" commentary written by Abu Bakr Ibn al-Arabi.

We wanted to study on an article on the "Ahkâm Al-Qur'an" and its author, Ibnu'l-Arabi, which is considered as one of the basic Islamic jurisprudence of the Maliki sect. In the first part of our article, we tried to give a brief information about Ibn Al-Arabi's name, his life, his period, his scientific personality, his teachers, his students and his works. In the second part, we tried to explain the interpretation and methodology of our commentaries with examples. Thus, we will make a contribution to the fact that the Muslims living in our geography have information about the famous Mâlikî scribe İbnu sahl-Arabî and his exegesis Ahkâmül-Kur'an, as well as young academicians who want to study in this field.

Key Words: Exegesis (Tafsir), Quran, Ahkamu-l-Quran, Ibnu'l-Arabi, Malikî

Giriş

Kur'an-ı Kerim, Allah tarafından insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak için² Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Arapça olarak³ Cebrail (a.s) vasıtasıyla indirilmiş⁴ ve kendisinde şüphe olmayan mukaddes bir kitaptır.⁵

Kur'an-ı Kerim, Asr-ı saadet başta olmak üzere her asırda tefsir edilmiş ve Kur'an-ı Kerimi ilk tefsir eden de Hz. Peygamber (s.a.v.) olmuştur. Asr-ı saadetten günümüze kadar geçen süre içerisinde İslam tarihi boyunca Kur'an'ı insanlara açıklamak için birçok rivâyet ve dirâyet tefsiri telif edilmiş ve telif edilen bu tefsirler konu ve mevzuları ne olursa olsun şüphesiz ki tamamı yazılmış

² Hadîd, 57/9.

³ İbrâhîm, 14/4.

⁴ Şuarâ, 26/192-195.

⁵ Bakara, 2/1-2.

oldukları asrın karakteristik özelliklerini aksettirirler. Dirâyet tefsirleri içerisinde mütalaa edilen ahkâm / fikhî tefsirler, konu itibariyle pek çok değişik fikhî konuları ihtiva etmiş olduklarından bilim başta olmak üzere genel kültür, örf, adet ve geleneklerle yakından ilgilidirler. Bu sebeple yazılmış oldukları dönemin başta ilim, kültür, düşünce, edebiyat ve eğitim düzeyleri olmak üzere o bölgenin örf ve adetleri ile ilgili olan pek çok özeliği kapsamaktadırlar. Biz, daha önceki çalışmalarımızın birinde İslâm âleminde yaygın olarak kabul gören ve Hanefî mezhebinin temel fikhî kitaplarından biri olarak kabul edilen Cessas ve Ahkâmü'l-Kur'an'ı üzerinde çalışma yapmıştık.⁶ Bu çalışmamızda ise yaygın olarak Afrika bölgesinde kabul gören ve Mâlikî mezhebinin temel fikhî kitaplarından biri olarak kabul edilen “Ahkâm'ül-Kur'an” ve müellifi olan İbnu'l-Arabî üzerinde bir makale/çalışma yapmak istedik. Böylece hem Mâlikî mezhebinin savunucularından biri olan ve isim benzerliğinden dolayı çoğu kez Muhyiddin b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Hatimî et-Tâî el-Endülüsî ile ismi karıştırılan İbnu'l-Arabî'yi hem de tefsiri olan “Ahkâm'ül-Kur'an” ını inceleyip tanıtmak istedik.

Makalemizin birinci bölümünde İbnu'l-Arabî'nin ismi, hayatı, yaşadığı dönem, ilmi kişiliği, hocaları, öğrencileri ve eserleri hakkında kısa bir bilgi vermeye çalıştık. İkinci bölümde ise müfessirimizin tefsiri Ahkâmü'l-Kur'an ve tefsirindeki metodunu örneklerle açıklamaya gayret ettik.

1. İBNU'L-ARABÎ'NİN HAYATI (468-543/1076-1148)

1.1. İbnu'l-Arabî'nin ismi

Çoğu kez Muhiddin b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Hatimî et-Tâî el-Endülüsî ile ismi karıştırılan İbnu'l-Arabî'nin asıl ismi; Ebu Bekir Muhammed

⁶ Bkz. Hüseyin Çelik, *el-Cessas ve Kitabuhu Ahkâm'ül-Kur'an*, Ankara: Sonçağ Yayıncılık San. Tic. Ltd. Şti. 2013.

b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Meâfirî el-Endelusî el-Mâlikî el-İşbili'dir.⁷ Künyesi ise Ebû Bekr el-İşbili'dir.⁸

1.2. İbnu'l-Arabî'nin doğumu (468-543/1076-1148)

Ebû Bekr İbnu'l-Arabî, Hicri 22 Şaban 468 (31 Mart 1076) yılında İşbiliyye'de doğdu. Babası, Abbâdî vezirlerinden ve bölgenin ileri gelen âlimlerinden biri olan Ebû Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Arabî (ö. 493/1099), annesi ise Ebû Hafs Ömer b. Hasan el-Hevzenî'nin (ö.460/1067) kızıdır.⁹

1.3. İbnu'l-Arabî'nin yaşadığı dönem

Ebû Bekr İbnu'l-Arabî'nin (468-543/1076-1148) yaşadığı dönem, İslâm âleminin doğuda ve batıda karışıklıklar içinde bulunduğu bir dönemdir. İçte münakaşalar, mücadeleler ve siyasî buhranlar devam ederken, dışarıda ise Hıristiyan âleminde toparlanma başlamış, Haçlı ruhunun uyanması ile doğuda ve batıda İslâm ülkelerine karşı dinî savaşlar açılmıştır. Bu kötü şartlar altında dahi İslâm âleminde İslâm ilimlerindeki gelişmeler devam etmiş, İslâmî ilimlerinin çeşitli alanlarında kıymetli âlimler yetişmiş ve bunlar bütün olumsuz şartlara rağmen kıymetli eserler telif etmişlerdir. İşte bu gelişmeden payını alan âlimlerden biri de müfessirimiz İbnu'l-Arabî'dir.¹⁰

1.4. İbnu'l-Arabî'nin tahsil hayatı

Ebû Bekr İbnu'l-Arabî ilk tahsilini babası, dayısı Ebû'l-Kâsım Hasan b. Ebî Hafs el-Hevzenî (ö. 516/1122) ve Ebû Abdillâh b. Ahmed es-Sarakustî'den aldı. Babası devlet işleriyle meşgul olduğundan oğlunun eğitimi için hoca tutmuş, onlardan Kur'an-ı Kerim'in hıfzını, kıraât-ı aşereyi, Arapça ve riyaziye derslerini

⁷ Müfessirimiz ile Muhyiddin Arabî her ikisi de hem künye (ابو بكر) hem de lakab (ابن العربي) itibarıyla biri birine benzemektedirler. İkisini biri birinden ayıran fark ise (ال) lam-ı tariftir. Mâlikî mezhebinin fakihî olarak bilinen müfessirimiz (ابن العربي) lam-ı tarifli olarak, Muhyiddin Arabî ise (ابن عربي) lam-ı tarifsiz olarak yazılmaktadır. Bkz. Muhammed Huseyn ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-Hadise, 1976, ss. 400-448.

⁸ ez-Zehbî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c.2, s. 448.

⁹ Ahmet Baltacı, *İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara: TDV Yayınları, 1989, c. 20, s.488.; bazı kaynaklarda ise annesinin Ebû Hafs Ömer b. Hasan el-Hevzenî'nin torunu olduğu belirtilmektedir. Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988, c. 2, s. 85.

¹⁰ Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 84.

aldırmıştır.¹¹ Kaynaklar İbnu'l- Arabî'nin dokuz yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberlediğini, on altı yaşında kıraât-ı aşereyi tamamladığını, Garibu'l-Kur'an ve dil bilimlerinde ileri gittiğini belirtmektedir.¹² İbnu'l- Arabî bizzat kendisi; Zebidî'nin "el-Vâdih" ını, Zeccâc'ın "el-Cümel" ini, Nahhâs'ın "el-Kâfi" sini, İbnu's-Sarrâç'ın "el-Usûl" ünü, Müberred'in "es-Semân" ını, Ebû Temmâm ve Mütenebbi gibi şâirlerin divanlarını, lügatten es-Sa'lebi'nin "el-Fasîh" ini, İbnu's-Sikkit'in "İslâhu'l-Mantık"ını okuduğunu, hesaptan muamele ve denklemleri, amelî ferâizi, hendeseden şekilleri, Öklidesin kitabını, üçgenlerin kenar eşitliklerini, usturlaba bakmayı öğrendiğini bildirmektedir.¹³

İbnu'l- Arabî, ilim tahsil etmek için ilk yolculuğunu on yedi yaşında Hicri 485 yılında babasıyla beraber İsbiliye'den ayrılarak Kuzey Afrika cihetinde olan Malâka, Gırnata ve Murciye'ye yaptı. Burada istediklerini bulamayan İbnu'l- Arabî Tunus'un Mehdiyye ve Kayravân illerine gidip orada usûl ve kelim ilminde meşhur olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali el-Mâzerî'den (ö. 536/1141) dersler aldı. İbnu'l- Arabî hocası el-Mâzerî'den Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali Muhammed el-Haddâd el-Haviâni'nin "el-İşare" isimli nahiv kitabını dinledi. Müfessirimiz, burada almış olduğu ilimler sayesinde ufkunun genişlediğini ve dünyayı bir başka gördüğünü ifade etmiştir.¹⁴ Daha sonra İbnu'l- Arabî Şam yolu ile Kudüs'e gider ve orada bulunan Hanefî ve Şafîî medreselerindeki münakaşa ve münazaları katılıp takibeder.¹⁵ İbnu'l- Arabî Kudüs'de bulunan Endülüslü âlim Ebû Bekr et-Turtûşî'nin derslerine katılmış ve ondan cedel, kelim ve hilâfiyat ilimlerini öğrenmiştir.¹⁶ Ayrıca İbnu'l- Arabî yine Kudüs'de bulunan Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed ez-Zevzenî, es-Saganî, Ebû Said ez-Zencânî ve Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Kazerûnî gibi ilim

¹¹ Ebû Bekr İbnu'l- Arabî, *Kitabu'l-Kanun*, İstanbul: Selim Ağa Kütüphanesi, No: 499, v. 137a; Ahmed Baltacı, *Ebu Bekr b. el- Arabî'nin Tefsiri ve Tefsirindeki Metodu*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, 1978, s. 5; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 84.

¹² İbnu'l- Arabî, *Kitabu'l-Kanun*, v. 137a; İbnu'l- Arabî, *el-Avâsım min'el-Kavasım*, Kahire: 1375, s.11.

¹³ İbnu'l- Arabî, *Kitabu'l-Kanun*, v. 137a; Ahmed Baltacı, *Ebu Bekr el- Arabî'nin Tefsiri ve Tefsirindeki Metodu*, s.5; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 84.

¹⁴ İbnu'l- Arabî, *Kitabu'l-Kanun*, v. 138b; Baltacı, *Ebu Bekr b. el- Arabî'nin Tefsiri ve Tefsirindeki Metodu*, s. 8; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 86.

¹⁵ İbnu'l- Arabî, *el-Avâsım min'el-Kavasım*, s. 61.

¹⁶ Yakut b. Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut: Dârü's- Sâdr, 1993, c.2, s. 42.

adamlarıyla görüşmüş ve onlardan çeşitli alanlarda dersler almıştır.¹⁷ Kudüs'den sonra İbnu'l- Arabî 489/1095 yılında Selçuklular tarafından ilim merkezi haline getirilmiş olan Şam'a gider ve orada bulunan Ebû'l-Feth Nasr b. İbrahim el-Makdisî (Ö. 490/1096), Ebû Muhammed Hibetullah b. Ahmed el-Ekfânî (Ö. 524/1129), Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. el-Furat (Ö. 494/1100), Ebû Said er-Ruhâvî, Ebû'l-Kasım b. Ebi'l-Hasen el-Makdisî, Ebû Said ez-Zencanî, Şeyh Ebû Muhammed Abdurrezzak b. Fudayl ed-Dimeşkî ve Ebû'l-Muzaffer el-Ebiverdî gibi zevatın ilim meclislerine katılmış ve onlardan istifade etmiştir.¹⁸ İbnu'l-Arabî Şam'da fazla kalmayıp buradan Irak'ın ilim merkezi olan Bağdad'a doğru yola çıkar, orada bulunan Nizamiye medreselerindeki derslere katılır ve hatta oradaki münakaşa ve münazaralara bizzat iştirak eder. Burada tanışmış olduğu ilim adamları arasında en çok beğendiği ve takdir ettiği hocası Ebû Bekr eş-Şâşî (Ö. 507/1114) olmuştur.¹⁹ Bazı tasavvufî görüşlerini, kelim ve felsefe ilmine olan düşkünlüğünden dolayı tenkit etse de İbnu'l- Arabî'nin Bağdad'da tanışıp takdir ettiği, ondan daima medhü sena ile bahsetmiş olduğu ve onun sayesinde kemâle erişip olgunlaştığı âlimlerden biri de Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö.505/1111) olmuştur. İbnu'l- Arabî, hocaları arasında kendisine en fazla tesir eden kişinin İmam Gazzâlî olduğunu ve ondan “İhyâü Ulûmi'd'din” isimli eserini dinlediğini belirtmiştir.²⁰

İbnu'l- Arabî'nin 485 yılında ilim tahsil etmek ve babasının ise hac yapmak için İşbiliye'den ayrılarak çıkmış oldukları yolculuklarında babası artık hem yaşlanmış hem de hac farızasını eda edememişti. Bundan dolayı İbnu'l-Arabî 489 yılının sonlarına doğru babasıyla beraber Hicaz bölgesine doğru yola çıktı ve o yıl babasıyla birlikte haclarını ifâ ettiler. İslam âleminin çeşitli bölgelerinden Mekke ve Medine'ye gelmiş olan ilim adamlarıyla görüşerek onlardan istifade etti.

İbnu'l- Arabî hac farızasından sonra yeniden Bağdad'a döndü. Bağdad'da bulunan âlimlerin dışında Basra, Kûfe ve Musul gibi çevre illerde duyduğu

¹⁷ Baltacı, *Ebu Bekr b. el- Arabî'nin Tefsiri ve Tefsirindeki Metodu*, s.11; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 86.

¹⁸ İbnu'l- Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005, c. I, s. 5; c. 3, s. 1436; İbnu'l- Arabî, *el-Avâsim min 'el-Kavasım*, s. 16; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 88.

¹⁹ Cerrahoğlu, , c. 2, s. 88.

²⁰ İbnu'l- Arabî, *el-Avâsim*, ss.30-33; Baltacı, *Ebu Bekr b. el- Arabî'nin Tefsiri ve Tefsirindeki Metodu*, ss. 21-22; Cerrahoğlu, , *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 88.

muhaddislerden hadis tahsil etmek için oralara kısa seyahatler yaptı ve oradaki âlimlerden hadis dinledi.²¹

İbnu'l- Arabî 492 yılında İskenderiye'ye gitti ve uzun bir müddet orada kaldı. İskenderiye'de bulunduğu sırada her konuda yardımcısı ve destekçisi olan babasını (Ö. 493/1099) kaybetti. İbnu'l- Arabî'nin ilk defa 485 yılında babasıyla ilim tahsil etmek için çıktığı ilim yolculuğunu bundan böyle tek başına sürdürmek zorunda kaldı ve 495 yılında memleketi olan İşbiliye'ye geri döndü ve oraya yerleşti.²²

1.5. İbnu'l-Arabî'nin hocaları

Kaynaklar, İbnu'l- Arabî'nin memleketi olan İşbiliye'den ilim tahsil etmek için Hicri 485 yılında babasıyla beraber çıkmış olduğu ve babasının 493 yılında İskenderiye'de vefat etmesinden sonra tek başına devam ettirmiş olduğu ilim yolculuğu on yıl kadar sürmüştür.²³ İlim uğruna çıkmış olduğu bu yolculuk esnasında İslâm beldesindeki başta Şam olmak üzere Bağdat, Mısır, İskenderiye, Kudüs, Mekke ve Medine gibi birçok ilim merkezine uğramış, oradaki ilim insanlarıyla görüşmüş, onlardan dersler okumuş ve istifade etmiştir.²⁴

İbnu'l- Arabî'nin ilk muallimi olan babası ve dayısı Ebû'l-Kâsım Hasan b. Ebî Hafs el-Hevzenî ve Ebû Abdillah b. Ahmed es-Sarakustî'nin dışındaki başlıca hocaları şunlardır.

Ebû Abdillah Muhammed b. Ali el-Mâzerî (ö. 536/1141), Ebû Bekir Muhammed b. Velid et-Turtûşî, Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed ez-Zevzenî (ö. 536/1141), Ebû Ali Hüseyin es-Sâgânî, Ebû Saîd ez-Zencânî, Ebû Abdillah

²¹ Baltacı, *Ebu Bekr b. el- Arabî'nin Tefsiri ve Tefsirindeki Metodu*, s. 22; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 89.

²² İbnu'l- Arabî, *el-Avâsım*, s. 23; Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, *Nefhu't-Tıb min Gusni'l-Endülüsü'r-Ratib*, Beyrut: 1968, c. 2, s. 27; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 89.

²³ ez-Zehabi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, s. 87. İbnu'l-Arabî'nin ilim için yaptığı seyahatlerle ilgili bilgi için bkz. İbnu'l-Arabî, *Kitabu'l-Kanun*, ss. 69-117; M. Selim Arık, *Ebû Bekr İbnu'l-Arabî ve Sünen Şerhi Ârizatü'l-Ahvezî*, UÜSBE, Bursa 2001, ss.13-17; Ahmed Abbas Bedevî, *İbnu'l Arabî el-Mâlikî ve Menhecuhu fi Kitâbihi Ahkâmi'l-Kur'an*, Ümmü Derman/Sudan: el-Camiatü'l-Kur'ani'l-Kerim ve'l-Ulûmi'l-İslamiyye, 2005, sayı 11, s. 18.

²⁴ Kaynaklar İbnu'l- Arabî'nin değişik ilim dallarında 100'e yakın hocasının olduğunu belirtmektedirler. Bkz. Abdülkebir el-Alevî el-Medgarî, *en-Nâsih ve'l-mensûh, fi'l-Kur'an'ül-Kerîm*, Kahire: Mektebetü's-sekafeti'd-dîniyye, 1992, c.1, ss. 39-85; Saîd A'râb, *Maa'l-Çadî Ebî Bekir b. el-Arabî*, Beyrut: 1987, ss. 17-50; Ammâr Tâlibî, *Arâü Ebî Bekir b. el-Arabî el-kelâmîyye*, Cezayir: eş-Şirketü'l-Vataniyye li'n-Neşr, 2016, c. 1, ss. 25-56; Baltacı, *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, c. 20, s.448.

Muhammed b. el-Kâzerûnî, Ebû'l-Feth Nasr b. İbrahim el-Makdisî (ö. 490/1096), Ebû Muhammed Hibetullah b. Ahmed el-Ekfânî (ö. 524/1129), Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. el-Furat (ö. 494/1100), Ebû Said er-Ruhavî, Ebû Said ez-Zencânî, Ebû Muhammed Abdurrezzâk b. Fudayl ed-Dımeşkî, Ebu'l-Muzaffer el-Ebiverdî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed eş-Şâşî (ö. 507/1114), Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî (ö.505/1111), Ebû Abdullah İbn Attâb, Ebû Mervân İbn Serrâc, Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Bezzâz, Ebu'l-Hasan İbnu't-Tuyûrî, Ebu'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl, Ebû Bekir İbn Tarhân, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali et-Taberî, Ebû Muhammed Ca'fer b. Ahmed es-Serrâc, Hatîb et-Tebrîzî.

1.6. İbnu'l-Arabî'nin ilmî kişiliği

İslâm âleminin oldukça hareketli ve siyasî olayların sıkça yön değiştirdiği bir ortamda yetişen müfessirimiz İbnu'l-Arabî'nin ilmî kişiliği; “İbnu'l-Arabî'nin tahsil hayatı” bölümünde belirtilmiş olduğumuz veçhiyle tahsil hayatının ilk başlangıç noktası olan başta babası, dayısı ve ilim için çıkmış olduğu yolculuğunda tanışıp, ders aldığı hocaları paralelinde şekillenmiştir. Kaynaklar İbnu'l-Arabî'yi imam, allâme, kadı, muhaddis, hafız ve Endülüslü Mâlikî âlimlerinin sonuncusu olarak belirtilmektedir.²⁵

Mâlikî imamlar içerisinde mutlak müctehidlerden sonra gelen müntesib müctehid olarak kabul edilen İbnu'l-Arabî, öğrencilerinin ve tabakat müelliflerinin ifadelerine göre parlak bir zekâyâ, sağlam bir irade ve muhakeme gücüne sahipti. Ders aldığı hocalarından istifade etmesini bilmiş ve kendisini yetiştirmiştir. İslâm âlimleri arasında farklı bir konuma sahip olan İbnu'l-Arabî, başta tefsir olmak üzere kıraat, hadis, fıkıh, usûl, akâid, tarih, siyer, kavaid, lügat, edebiyat ve belagatta üstad idi.²⁶

1.7. İbnu'l-Arabî'nin öğrencileri

²⁵ ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 448.

²⁶ Bkz. Baltacı, *Ebu Bekr b. el-Arabî'nin Tefsiri ve Tefsirindeki Metodu*, s. 22; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 89.

İbnu'l- Arabî, ilim tahsil etmek için çıkmış olduğu ilim yolculuğunun sonunda bütün ilimleri kendisinde mezcetmiş velûd bir âlim olarak memleketi olan İşbiliye'ye dönüp oraya yerleştikten sonra, kırk yılı aşkın bir süre çeşitli diyarlardan gelen öğrencilere ders verdi. İlmi, fazileti ve dinî irşad faaliyetleriyle herkesin teveccüh, sevgi ve saygısını kazanan İbnu'l- Arabî, verdiği eğitim sayesinde birçok öğrenci yetiştirdi.²⁷ İbnu'l- Arabî'nin başta oğlu Ebû Muhammed Abdullah İbnu'l-Arabî olmak üzere bilinen öğrencilerinden bazıları şunlardır. Kadî İyâz Muhammed b. Musa b. İyâz el-Yahsubî es-Sebtî el-Malikî, Ebû'l-Kasım Halef b. Abdülmelik b. Mes'ûd b. Musa b. Beşküval, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî (ö. 581/1185), Ebû Bekr İbn Hayr el-İşbîlî (ö. 575/1179), Ebû Ca'fer İbn Galbûn et-Tücibî, İbn Sâhibüssalât (ö. 594/1197), İbn Kurkûl, İbn Madâ (ö. 592/593), Ebû'l-Kâsım İbn Semecûn, Ebu'l-Kasım İbn Hubeyş, Muhammed b. Musa b. İyâz el-Yahsubî es-Sebtî el-Malikî (ö. 544/1149) ve Ebû Bekr b. Ebû Cemre.²⁸

1.8. İbnu'l-Arabî'nin vefatı

İbnu'l- Arabî, çıkmış olduğu ilim yolculuğunun sonunda memleketi İşbiliye'ye geri dönüp oraya yerleştikten sonra, orada bir taraftan öğrenci yetiştirip eğitim-öğretimle meşgul olurken, diğer taraftan da eserler yazmaya başladı. İbnu'l- Arabî bu hal üzere hayatını devam ettirirken ısrar üzerine Hicri 508 yılında İşbiliye kadılığını kabul etti. Ancak bu kadılık görevi kısa sürmüştür.²⁹

Müfessirimiz kadılık görevinden ayrıldıktan sonra, İşbiliye'lilerin bey'atını Muvahhidler Devletinin sultanı olan Abdülhamid'e sunmak üzere bir heyetle beraber 542/1147 yılında Mağrib'in (Fas) Merâkeş şehrine gitti. İbnu'l-Arabî bir yıl kadar orada kaldıktan sonra İşbiliye'ye dönerken 543/1148 yılının

²⁷ Bazı kaynaklarda İbnu'l-Arabî'nin 121, bazılarında ise 254 öğrencinin ismi zikredilmektedir. Bkz. Saîd A'râb, *Ma'al Qadî Ebi Bekir b. el-Arabî*, ss. 91-111; Abdülkebir el-Alevî el-Medgarî, *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*.

²⁸ Baltacı Ahmed, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 20, s.489; M. Selim Arık, *Ebu Bekr İbnü'l-Arabî*, s. 19

²⁹ Kadılık görevinin kısa sürmesinin sebepleri için bkz. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Beyrut: Dârü'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1992, c. 3, s. 1295; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 89.

Rebi'ul-Evvel ayında yolda Merâkeş şehrinde vefat etti ve na'sı Fas'a götürülerek oraya defnedildi.³⁰

1.9. İbnu'l-Arabî'nin eserleri

İlim alanında son derece velûd bir âlim olan İbnu'l-Arabî, şer'î ilimlerin hemen hemen her alanında eserler yazmakla birlikte bunlardan günümüze çok azı ulaşabilmiştir. İbn Ferhûn gibi bazı ilim adamları on beş eserinin olduğunu belirtirken, bazıları ise (Makkarî) onun otuz üç eserinin olduğunu, günümüz bazı çağdaş ilim adamları ise bu sayıyı seksen sekize kadar çıkarmışlardır.³¹Bu eserlerden bazıları şunlardır.

Ahkâmu'l-Kur'an³², Ârizatü'l-Ahvezî bî Şerhi Sahîh et-Tirmizî, Kitâbü'l-Mesâlik fî şerhi Muvattai Malik, el-Avâsım minel-Kavâsım, el-Emedü'l-Aksâ fî ma'rifeti Esmâi'l-Hüsna ve Ef'âlihî tealâ³³, Kânunü't-Te'vîl, Kitâbü'n-Nâsîh ve'l-Mensûh, Kitâbü'l-Kabes fî şerhi Muvatta' Malik b. Enes³⁴, Tertîbü'r-Rihle li't-terğîb fî'l-Mille.³⁵

İbnü'l-Arabî'nin, eserlerinde sıkça isimlerini zikrettiği ve çeşitli kütüphanelerde yazma eser veya mikrofilm şeklinde bulunan eserlerinden bazıları da şunlardır:

Ahkâmü'l-Çur'an es-Suğrâ, Risâletü'l-Müstebisir, Sirâcü'l-Mühtedîn, Sirâcü'l-Mürîdîn, Kitâbü'l-Ef'âl, Kitâbü'l-Mesâlik fî şerhi Muvattai Mâlik, Kitâbü'l-Mutavassıt fî'l-İ'tikâd, Kitâbü'l-Kanûn fî Tefsiri'l-Kur'an'il-Aziz, el-Mahsûl fî Usûli'l-fıkh, el-Vusûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl³⁶.

³⁰ İbrâhîm b. Ali b. Muhammed, İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-mezheb fî ma'rifeti 'ayânü 'ulemaü'l-mezheb*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, ss. 281-284; ez-Zehbî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirün*, c. 2, s. 449.

³¹ Bkz. *Kitâbu'l-Çabes*, neşredenin girişi, c. 1, ss. 63-64; *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, neşredenin girişi, c. 1, ss. 115-129; Baltacı, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 20, s. 489.

³² Üzerinde çalışma yapmış olduğumuz İbnü'l-Arabî'nin en meşhur eseri olup, günümüze kadar birçok baskısı yapılmıştır.

³³ Adından da anlaşıldığı üzere bu eser Allah'ın isim ve sıfatlarını konu edinmektedir.

³⁴ İbnu'l-Arabî'nin fikhî meselelerde kendi görüş ve tercihini açıklayıp İmam Mâlik b. Enes ve diğer müctehid imamların görüşlerini tahlil veya tenkit ettiği eseridir.

³⁵ İbnü'l-Arabî'nin ilim yolculuğunu ve izlenimlerini edebî bir üslûpla anlattığı eseridir.

³⁶ İbnu'l-Arabî'nin buraya kadar olan eserleri günümüze kadar ulaşanlardır, diğer sayılanlar ise günümüze kadar ulaşmamışlardır. Geniş bilgi için bkz. M. Selim Arık, *Ebü Bekr İbnü'l-Arabî ve Sünen Şerhi Ârizatü'l-Ahvezî*, ss. 22-34; ez-Zehbî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirün*, c. 2, ss. 448-449; Baltacı Ahmed, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 20, s. 489.

Müfessirimiz İbnü'l-Arabî'nin günümüze ulaşmayan ve tabakat müellifleri tarafından isimleri zikredilen eserlerinden bazıları ise şunlardır.

Kitâbü'l-Envârü'l-Fecr fi Tefsiri'l-Kur'an³⁷, el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf, Ahkâmü'l-'ibâd fi'l-Me'âd, A'yânü'l-A'yân, el-İmlâ 'ale't-Tehâfüt, Tebyînü's-Sahîh fi Ta'yîni'z-Zebîh, Tertîbü Âyi'l-Çur'an, Telhîsu Mesâili'l-Hilâf, Telhîsu't-Tarîkateyn el-'Irâkıyye ve'l-Horâsâniyye, ed-Devâhî ve'n-Nevâhî fi'r-Red 'alâ İbn Hazm ez-Zâhirî, Nüzhetü'l-Menâzır ve Tuhfetü'l-Havâtır, Kitâbü't-Temhîs, en-Nevâzilü'l-Fıkhîyye, en-Neyyireyn fi Şerhi's-Sahihayn, el-Müşkileyn, Kitâbü'n-Nübüvvât.³⁸

2. İBNU'L-ARABÎ'NİN TEFSİRİ AHKÂMU'L-KUR'AN VE TEFSİRİNDEKİ METODU

Şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in tefsiri yapılırken takıp edilmesi gereken en sağlam yol ve metod; Kur'an'ın Kur'an'la, Sünnetle, sahabe ve tabiînin sözleriyle yapılan naklî tefsir metodudur. Ancak bazen müfessirler naklî tefsirle yetinmeyip, bilgi ve birikimlerine dayanarak kendi düşünce ve görüşlerini serdetmek suretiyle dirâyet yolunu yani ictihad etmek suretiyle Re'y/Ma'kul tefsir metodunu tercih ederek Kur'an-ı Kerim'i tefsir etmeye gayret etmişlerdir. İşte müfessirlerin bu şekilde tercih etmiş oldukları yol, genellikle tefsirdeki metodunu da ortaya koymaktadır. Müfessirimiz İbnü'l-Arabî'nin de "Ahkâmü'l-Kur'an" adını vermiş olduğu eserinde Kur'an-ı Kerim'deki âyetleri tefsir ederken hem rivâyet, hem de dirâyet tefsir metoduna uygun şekilde hareket ettiğine şahid olmaktadır. İbnü'l-Arabî, bu hususu "Ârizatü'l-Ahvezi bî Şerhi Sahîh et-Tirmizî" adlı eserinde açıkça şöyle ifade etmektedir:

"533/1138 senesinde yazdığımız "Kânunu't-Te'vil" kitabımın tefsir yolları gayet sağlamdır... Siz manayı önce diğer bir âyete arzedin. Mana, malûm

³⁷ Müfessirimizin bu eserinin 80 bin varaka olduğu ve 20 yılda yazdığı belirtilmektedir. Bkz. ez-Zehbî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, c. 2, s. 448.

³⁸ İbnü'l-Arabî'nin eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. *Kitabu'l-Kabes*, neşredenin girişi, c. 1, ss. 63-64; *en-Nasih ve'l-mensûh*, neşredenin girişi, c. 1, ss. 115-129; *el-Avâşım*, neşredenin girişi, ss. 27-29; Mustafa İbrâhim Halil el-Meşînî, *İbnu'l-Arabî el-Mâlikî el-İstiblî ve Tefsiruhu Ahkâmü'l-Kur'an*, Ürdün: Dârü Ammar, 1992, ss. 27-34; Ammâr Tâlibî, c. 1, ss. 65-83; ez-Zehbî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirîn*, c. 2, ss. 448-449; Baltacı Ahmed, "İbnü'l-Arabî" md., *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 20, s. 489.

olmazsa Hz. Peygamber'in hadisine arz edilmelidir... Eğer hadiste açıklayıcı benzeri bir şey olmaz ve Kur'an'da da tamamlayıcı bilgi bulunmazsa, onu şeriatın asıllarına arz edin. ihtimâller o manaya yardımcı olursa, murâd odur. İhtimaller teâruz ederse, onu en ihtiyatlı olanına hamledersin.”³⁹

Ayrıca İbnu'l- Arabî dirâyet tefsiri ile ilgili olarak ise şunları söylemektedir:

“... Müfessirler iki kısımdır. Onlardan birincisi, özellikle rivâyet edileni nakledip, ileriye tecâvüz etmeyen, âkil olandır. İkincisi, gece “karanlıkta odun toplayan” misali sözü karıştıran ve cahillikle bir takım şeyler ilâve edenlerdir. Ya rahmet, ya azap yahut ta bir şey ifade etmeyen sözler, elinizden geldiğince bu yollardan sakınınız. Allah sizi de beni de muvaffak kılsın. Bir kimse Kur'an tefsirinde, hatalı yol takip ettiği için yanılırsa onun için azap vardır. İsabet ederse onun durumu da, Ebû İsa et-Tirmizî'nin rivâyet ettiği hadisteki kâdî gibidir. Hz. Peygamber bu hadisinde, bilmeyerek hükmedip isabet eden kâdî için, çok mühim bir konuda helal olmayan bir yola gittiğinden dolayı ateş vardır buyurmuştur. O da Yüce Allah'ın meşru kılmadığı bir hususta Allah'tan haber vermek yahut İlahî vahiy olan Kur'an-ı Kerim'i, O'nun murâd etmediği tarzda tefsir etmektir.” demektedir.”⁴⁰

İbnu'l-Arabî'nin yukarıdaki sözlerinden anlaşıldığı üzere o, hiçbir delile dayanmaksızın kendi düşüncesine göre Kur'an-ı Kerim'i tefsire yeltenenleri ve dinin verdiği ruhsatı reddeden dirâyet/re'y karşıtlarını tasvip etmemektedir. Ona göre Allah'ın kitabını tefsir edenler “iki şeyden hali değildirler. Biri, aklına nasıl gelmiş ise (hiçbir delile dayanmaksızın) mücerred rey ile konuşur. Diğeri ise, fikir ve düşüncelerini (başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere Hz. Peygamber sahabe ve tâbiün neslinden nakledilmiş açıklamalar göz önünde bulundurulmak suretiyle) doğru noktalara bağlar ve ilme ulaştıran düşünce yollarında yürür. Bunlardan ilki cahildir, helak olmuştur. İkincisi ise doğru yolda yürümektedir.”⁴¹ Ayrıca İbnu'l-Arabî özellikle Kur'an-ı Kerim'i sorumsuzca ve hiçbir delile dayanmaksızın sadece dirâyet/re'y yoluyla tefsire yeltenenleri şiddetle kınamış ve “Kur'an'da olmayan şeylerin, onda varmış gibi gösterilmemesi gerektiğini,

³⁹ İbnu'l-Arabî, *Ârizatü'l-Ahvezî bî Şerhi Sahîh et-Tirmizî*, c. 11, ss. 49-50; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 96.

⁴⁰ İbnu'l-Arabî, *Ârizatü'l-Ahvezî bî Şerhi Sahîh et-Tirmizî*, c. 11, s. 50; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 98.

⁴¹ İbnu'l-Arabî, *Ârizatü'l-Ahvezî bî Şerhi Sahîh et-Tirmizî*, c. 11, s. 57; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, ss. 97-98.

zira Kur'an'la alakası olmayan bir meseleyi onunla alakalı imiş gibi ifade etmenin Allah'a iftira olacağı" hususunda bir uyarısı vardır: "Size bir tavsiyede bulunmayı vadetmiştim. Kur'an'ı önderiniz, harflerini rehber kılınız. Onda olmayanı ona hamletmeyiniz. Onda bulunmayı ona bağlamayınız..."⁴²

Sonuç olarak Müfessirimiz yukarıdaki hususlara dikkat çektikten sonra tefsirinde hem rivâyet, hem de dirâyet metodunu en güzel şekilde uyguladığı ve dikkat çektiği hususlara da bizzat kendisinin uyduğu görülmektedir. Şimdi biz İbnu'l-Arabî'nin tefsiri/Ahkâmu'l-Kur'an'ı ve tefsirinde uygulamış olduğu bu metodunu örneklerle açıklamaya gayret edeceğiz.

2.1. İbnu'l-Arabî'nin Tefsiri Ahkâmu'l-Kur'an

İbnu'l-Arabî'nin fikhî tefsirler kategorisinde kabul edilen tefsiri "Ahkâmu'l-Kur'an", sekiz sûre hariç⁴³ Kur'an-ı Kerim'in bütün sûrelerini kapsamakla birlikte, müfessirimizin bu eserini kaleme alırken oldukça kısa tuttuğuna şahid olmaktadır. Zira o, Kur'an sûrelerindeki bütün âyetleri ele almaz ancak; sûrelerde var olduğunu kabul ettiği akhâm âyetlerini tercih edip, önce bu âyetlerin sayısını zikreder, sonra da bu âyetlerdeki fikhî konuları birinci mesele, ikinci mesele... şeklinde teker teker ele alıp tefsir eder.⁴⁴ Fikhî ahkâma esas teşkil edebilecek esbâb-ı nüzul ve müfessir görüşlerine de yer verir. Nadiren de olsa bazen akâid, kelâm ve tasavvuf gibi konular üzerinde kısaca durduğuna da şahid olmaktadır. Müfessirimizin tefsirinde ele almış olduğu âyetlerin toplam sayısı dokuz yüz yetmiş ayaettir. Ayrıca şunu da belirtelim ki İbnu'l-Arabî'nin bu tefsiri Mâlikî mezhebinin ilk fikhî tefsiri olmamakla birlikte, nasıl ki Hanefilerde el-Cessas'ın ve Şafiilerde el-Kiya el-Herrâsi'nin Ahkâmu'l-Kur'an'ları meşhur ise Mâlikîler nezdinde de İbnu'l-Arabî'nin bu tefsiri oldukça meşhurdur.

⁴² İbnu'l-Arabî, *Ârizatü'l-Ahvezî bî Şerhi Sahîh et-Tirmizî*, c. 11, ss. 49-50; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 96.

⁴³ Kamer, Hâkka, Naziât, Tekvîr, İnfitâr, Kâria, Hümeze, Kâfirûn.

⁴⁴ Müfessirimizin belirtmiş olduğumuz bu hususa "Necm, Zilzal, Adiyat, Fil, Mesed, İhlâs, Felak ve Nâs" sûrelerinde uymadığı görülmektedir. O, bu sûrelerde âyetleri ve sayısını zikretmeksizin sûreler hakkında genel bilgi babından sûrenin sebab-ı nüzûlü, fazileti ve bazı ayetlerin kıraat/okuyuşu hakkında kısa bilgiler vermektedir.

Müfessirimiz İbnu'l-Arabî bu eseri meydana getirirken çeşitli konularda birçok müfessir ve kaynaklardan istifade etmiştir. Müellifimizin istifade etmiş olduğu müfessir ve kaynakları şöyle sıralamak mümkündür.

1. İbnu'l-Arabî'nin istifade etmiş olduğu kaynakların başında şüphesiz bütün müfessirlere kaynaklık etmiş olan “Câmi'ul-Beyân fi Te'vili'l-Kur'an” tefsirinin müellifi olan Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî (ö. 310/923) gelmektedir. Müfessirimiz aşağıdaki örnekte Hac sûresinin 22/52. âyetinde olduğu gibi tefsirinin birçok yerinde Taberî'den nakillerde bulunmuş ve ondan övgüyle söz etmiştir.

{ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ } [الحج: 52]

” وَقَدْ أَوْعَدْنَا لِبَيْتِكُمْ تَوْصِيَةً أَنْ تَجْعَلُوا الْقُرْآنَ إِمَامَكُمْ، وَحُرُوفَهُ أَمَامَكُمْ، فَلَا تَحْمِلُوا عَلَيْهَا مَا لَيْسَ فِيهَا، وَلَا تَرْبِطُوا فِيهَا مَا لَيْسَ مِنْهَا، وَمَا هُدِيَ لِهَذَا إِلَّا الطَّبِيرِيُّ بِجَلَالَةِ قَدْرِهِ، وَصَفَاءِ فِكْرِهِ، وَسَعَةِ بَاعِهِ فِي الْعِلْمِ، وَشِدَّةِ سَاعِدِهِ وَذِرَاعِهِ فِي النَّظَرِ؛ وَكَأَنَّهُ أَشَارَ إِلَى هَذَا الْعَرَضِ، وَصَوَّبَ عَلَى هَذَا الْمَرْمَى فَقَرَّطَسَ بَعْدَمَا ذَكَرَ فِي ذَلِكَ رَوَايَاتٍ كَثِيرَةً كُلُّهَا بَاطِلَةٌ، لَا أَصْلَ لَهَا، وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَمَّا رَوَاهَا أَحَدٌ وَلَا سَطَرَهَا، وَلَكِنَّهُ فَعَالٌ لِمَا يُرِيدُ، عَصَمَنَا اللَّهُ وَإِيَّاكُمْ بِالتَّوْفِيقِ وَالتَّسْديدِ، وَجَعَلْنَا مِنْ أَهْلِ التَّوْحِيدِ بِفَضْلِهِ وَرَحْمَتِهِ“.⁴⁵

Müfessirimiz İbnu'l-Arabî, Muhammed b. Cerîr et-Taberî'yi sevip takdir etmesine rağmen, bazen de onu aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere İsrâ sûresinin 17/33. âyeti “*Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın...*”⁴⁶ hakkında bilgi verirken âyetle ilgili beş meselenin olduğunu, bunlardan ikinci meseledeki ihtilaflarla ilgili iki rivâyetin olduğunu belirttikten sonra et-Taberî hakkında hiçte hoş olmayan ifadeler kullanmış ve şöyle eleştirip tenkit etmiştir. “... Ey Taberî! İsmail el-Mâlikî'nin ne dediğine dikkat et (basiret gözüyle iyi bak ve incele): Kadın velayetin tamamını üstlenemez. Zira o ne şahitlikte ne de mirasta tamdır. En basit bir hükümde tam olmayı nasıl eksik görürsün. Ona da tam kısas gerekir. Ey Taberî şeyhin İmamı'l-Haremeynin kararı nerede bu söz nerde? Ayrıca koca/eş konusundaki delilin ise çok zayıf bir sözdür. Zira kocanın kan bağına dahil -bile-yok ki!”

الْآيَةِ التَّامَّةِ قَوْلُهُ تَعَالَى: “وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ...”

⁴⁵ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 307. Ayrıca müfessirimizin Taberî'den övgüyle söz ettiği yerler için bkz. İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 3.

⁴⁶ İsrâ, 17/33.

وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرَفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مُنْصُورًا { [الإسراء: 33] فِيهَا خُمْسُ مَسَائِلٍ:

الْمَسْأَلَةُ الْأُولَى ... الْمَسْأَلَةُ الثَّانِيَّةُ: ... قَالَ ابْنُ الْعَرَبِيِّ: تَبَيَّنَ أَيُّهَا الطَّبْرِيُّ مَا قَالَهُ إِسْمَاعِيلُ الْمَالِكِيُّ: إِنَّمَا لَا تَسْتَحِقُّ الْمَرْأَةُ الْوَلَايَةَ كُلَّهَا؛ لِأَنَّهَا لَيْسَتْ بِكَامِلَةٍ، لَا فِي شَهَادَةٍ وَلَا فِي تَعْصِيبٍ؛ فَكَيْفَ تَضَعُفَ عَنِ الْكَمَالِ فِي أَضْعَفِ الْأَحْكَامِ، وَيَتَبَيَّنُ الْقِصَاصُ لَهَا عَلَى الْكَمَالِ، أَيْنَ يَا طَبْرِيُّ تَحْقِيقُ شَيْخِكَ إِمَامَ الْحَرَمِيِّينَ مِنْ هَذَا الْكَلَامِ، وَأَمَّا اخْتِجَاجُكَ بِالرُّوْحِ فَهُوَ الرَّكِيكُ مِنَ الْقَوْلِ؛ فَإِنَّ الرُّوْحَ لَا مَدْخَلَ لَهُ فِي وَلَايَةِ الدَّمِ.⁴⁷

2. İbnu'l-Arabî'nin istifade etmiş olduğu kaynaklardan biri de “Şifâü's-Sudûr” isimli eserin sahibi Ebû bekir Muhammed b. Huseyn b. Ziyad el-Musûlî en-Nakkâş'dır (ö. 361 H.). Mesela, aşağıdaki örnekte görüldüğü veçhiyle İbnu'l-Arabî; Nakkâş'ın Ahzâb sûresinin 33/28-29. âyetleriyle ilgili olarak Hz. Peygamberin Hz. Aişe hariç diğer eşlerinin Hz. Peygamberden gücünün yetmeyeceği (dünyalık) şeyler talep ettiğini, bunun üzerine “*Ey peygamber! Eşlerine şöyle de: ‘Dünya hayatını ve güzelliklerini istiyorsanız gelin size bir şeyler vereyim sonra da güzellikle sizi serbest bırakayım. Yok, eğer Allah’ı, resulünü ve âhiret yurdunu istiyorsanız şunu bilin ki Allah, içinizden iyiliği seçenlere büyük bir ödül hazırlamıştır.*’”⁴⁸ âyetlerinin nazil olduğunu ve inen bu âyetlerden dolayı Hz. Peygamberin de eşlerini iki şey arasında tercih yapmaya davet ettiğini belirtmektedir. İbnu'l-Arabî, Nakkâş'ın nakletmiş olduğu bu rivâyetin doğru olmadığını ve doğru olan rivâyetin ise İmam Müslim'in (ö. 261/875) sahihinde rivâyet etmiş olduğu rivayet olduğunu ve bu hadisin çıkarımından anlaşıldığı üzere Hz. Aişe'nin de Hz. Peygamberin diğer eşleri gibi ondan bir şeyler talep ettiğinin ortaya çıktığını belirtmektedir.

İbnu'l-Arabî, yukarıdaki âyetlerin sebep-ı nüzûlü ilgili olarak Nakkâş'ın bu defa başka bir rivâyet naklettiğini ve bu rivâyette: “Hz. Peygamberin eşlerinden Ümmü Habibe ve Zeyneb'in Hz. Peygamberden nafaka istemeleri üzerine tahyir/tercih âyetlerinin nazil olduğunu” belirttikten sonra; “Nakkâş'ın bu görüşünün ise büyük bir yanılğı ve hatadır.” demektedir.

[الْآيَةُ الْخَامِسَةُ قَوْلُهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِرُؤُوسِكُمْ]

{ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لِرُؤُوسِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تُرِيدُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَرَبِّنَّهَا فَنَعَالَيْنَ أُمْعَةً وَأَسْرَحَكُمْ سَرَاحًا جَمِيلًا { [الأحزاب: 28] } وَإِنْ كُنْتُمْ تُرِيدُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالذَّارَ الْآخِرَةَ فَإِنَّ اللَّهَ أَعَدَّ لِلْمُحْسِنَاتِ مِنْكُمْ أَجْرًا عَظِيمًا { [الأحزاب: 29] .

⁴⁷ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, ss. 194-196.

⁴⁸ Ahzâb, 33/18-29.

فِيهَا ثَمَانِ عَشْرَةَ مَسْأَلَةً: الْمَسْأَلَةُ الْأُولَى: فِي سَبَبِ نُزُولِهَا: وَفِيهِ خُمُسَةُ أَقْوَالٍ: ...

الثَّالِثُ: أَنَّ أَرْوَاجَهُ طَلَبَتْهُ بِمَا لَا يَسْتَطِيعُ، فَكَانَتْ أَوْ لَاهُنَّ أُمُّ سَلَمَةَ؛ سَأَلَتْهُ سَتْرًا مُعْلَمًا، فَلَمْ يَقْدِرْ عَلَيْهِ. وَسَأَلَتْهُ مَيْمُونَةُ خَلَّةَ يَمَانِيَّةً. وَسَأَلَتْهُ زَيْنَبُ بِنْتُ جَحْشِ ثَوْبًا مَخْطُطًا. وَسَأَلَتْهُ أُمُّ حَبِيبَةَ ثَوْبًا سُحُولِيًّا. وَسَأَلَتْهُ سُودَةُ بِنْتُ زَمْعَةَ قَطِيفَةً خَيْرِيَّةً. وَكُلُّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ طَلَبَتْ مِنْهُ شَيْئًا، إِلَّا عَائِشَةَ؛ فَأَمَرَ بِتَخْيِيرِ هُنَّ حِكَاةَ النَّقَّاشِ، وَهَذَا بِهَذَا اللَّفْظِ بَاطِلٌ. وَالصَّحِيحُ مَا فِي صَحِيحِ مُسْلِمٍ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: «جَاءَ أَبُو بَكْرٍ يَسْتَأْذِنُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَوَجَدَ النَّاسَ جُلُوسًا عِنْدَ بَابِهِ لَمْ يَأْذِنْ لِأَحَدٍ مِنْهُمْ قَالَ: فَأَذِنَ لِأَبِي بَكْرٍ، فَدَخَلَ، ثُمَّ أَقْبَلَ عُمَرَ فَاسْتَأْذَنَ فَأَذِنَ لَهُ بِالْدُخُولِ، فَوَجَدَ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - جَالِسًا وَحَوْلَهُ نِسَاؤُهُ، وَاجْمَا سَاكِنًا قَالَ: فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: لَأَقُولَنَّ شَيْئًا يُضْجِكُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -. فَقَالَ: أَرَأَيْتَ يَا رَسُولَ اللَّهِ بِنْتُ خَارِجَةَ، سَأَلْتَنِي النَّفَقَةَ فَقَمْتُ إِلَيْهَا فَوَجَّاتُ عَنْقَهَا، فَضَجَّكَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَقَالَ: هُنَّ حَوْلِي كَمَا تَرَى يَسْأَلْنِي النَّفَقَةَ. فَقَامَ أَبُو بَكْرٍ إِلَى عَائِشَةَ يَجَأُ عَنْقَهَا، وَقَامَ عُمَرُ إِلَى حَفْصَةَ يَجَأُ عَنْقَهَا، كِلَاهُمَا يَقُولُ: تَسْأَلَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَا لَيْسَ عِنْدَهُ. ثُمَّ اعْتَرَزْنَهُنَّ شَهْرًا، ثُمَّ أَنْزَلْتُ عَلَيْهِ آيَةَ التَّخْيِيرِ: {يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ قُلْ لَأَرْوَاجِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تُرَدُّنَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزِينَتَهَا فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعَنَّ وَأَسْرَحَنَّ سَرَاخًا جَمِيلًا} [الأحزاب: 28]»

فَقَدْ خَرَجَ مِنْ هَذَا الْحَدِيثِ الصَّحِيحِ أَنَّ عَائِشَةَ طَلَبَتْهُ أَيْضًا. فَتَنَبَّيْنُ بِطَلَانِ قَوْلِ النَّقَّاشِ.

الرَّابِعُ: أَنَّ أَرْوَاجَهُ اجْتَمَعْنَ يَوْمًا فَقُلْنَ: نُرِيدُ مَا تُرِيدُ النِّسَاءُ مِنَ الْخُلِيِّ وَالنِّبَابِ، حَتَّى قَالَ بَعْضُهُنَّ: لَوْ كُنَّا عِنْدَ غَيْرِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لَكَانَ لَنَا حُلِيٌّ وَنِبَابٌ، فَانزَلَ اللَّهُ تَعَالَى تَخْيِيرَهُنَّ؛ قَالَهُ النَّقَّاشُ.

الْمَسْأَلَةُ الْخَامِسَةُ: ... وَذَكَرَ جَمَاعَةٌ [مِنَ الْمُفَسِّرِينَ] أَنَّ الْمَخْيِرَاتِ مِنْ أَرْوَاجِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - تِسْعٌ، وَذَكَرَ النَّقَّاشُ أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ وَزَيْنَبَ مِمَّنْ سَأَلَ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - النَّفَقَةَ، وَنَزَلَ لِأَجْلِهَا آيَةُ التَّخْيِيرِ. وَهَذَا كُلُّهُ خَطَأٌ عَظِيمٌ...⁴⁹

3. İbnu'l-Arabî'nin kaynaklarından biri de Hanefî mezhebi fakihlerinden Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessas (ö. 370/981) ile Şâfiî mezhebi fakihlerinden Ebû'l-Hasen Şemsü'l-İslâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî et-Taberîyâ el-Kiyâ el-Herrâsî'nin (ö. 504/1110) "Ahkâmu'l-Kur'an" tefsirleridir.

İbnu'l-Arabî genel olarak bu iki imamdan sınırlı ölçüde nakillerde bulunur. Nakillerde bulunduğu ise ekseriyetle onlara cevap verip eleştirmek; bazen de nadiren de olsa düşüncelerine katılarak onlardan nakillerde bulunur.⁵⁰

4. İbnu'l-Arabî, yukarıda belirttiğimiz olduğumuz kaynakların dışında Yahya b. Sallâm (ö. 200/815),⁵¹ Ebû Abdillâh Haris b. Esed el-Muhasihî (ö.243/857),

⁴⁹ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, ss. 550-551.

⁵⁰ Konuyla ilgili örnekler makalenin ilerideki sahifelerinde yer verilecektir.

⁵¹ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, ss.1376-1397,1533.

Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889),⁵² Sehl b. Abdillâh et-Tüsterî (ö. 283/896), Ebû'l-Hasen el-Eş'arî (ö. 324/935-36),⁵³ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbûrî (ö. 406/1015), Ebû Abdîrrahman es-Sülemî (ö. 412/1021), Ebû'l-Hasen Kadi'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî (ö. 415/1025), Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa'lebî en-Nisâbûrî (ö. 427/1035), Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdü (ö. 450/1058),⁵⁴ Ebû'l-Kasım el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), Ebû Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri et-Turtûşî (ö. 520/1126) ve Yahya b. Süleyman el-Cu'fî⁵⁵ gibi daha pek çok müfessirden istifade ettiği gibi İbn İshak (ö. 150/767)⁵⁶ ve Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî (ö. 207/822)⁵⁷ gibi tarihçilerin eserlerinden de istifade etmiştir.

5. İbnu'l-Arabî, çoğu kez müfessir ve eserlerinin isimlerini zikretmeksizin; “Kâle'l-Müfessirûn / قَالَ الْمُفَسِّرُونَ”⁵⁸, “Zekere'l-Müfessirûn / ذَكَرَ الْمُفَسِّرُونَ”⁵⁹, “Kale Cemaatün mine'l-Müfessirîn / قَالَ جَمَاعَةٌ مِنَ الْمُفَسِّرِينَ”⁶⁰, “fi Kavli'l-Müfessirîn / فِي قَوْلِ الْمُفَسِّرِينَ”⁶¹, “Kâle'l-'Ulemaü / قَالَ الْعُلَمَاءُ”⁶² ve “Kâle ba'dü'n-Nâs / قَالَ بَعْضُ النَّاسِ”⁶³ gibi ifadeler kullanmaktadır. Bu ifadeler, İbnu'l-Arabî'nin yukarıda isimlerini belirtmiş olduğumuz müfessirlerin dışında da pek çok müfessirin eserine muttali olduğunu ve onlardan istifade etmiş olduğunu göstermektedir.

Müfessirimizin tefsirinin kaynakları sadece yukarıda saymış olduklarımızdan ibaret olmayıp hadis, lugât, kıraat, belagat, fıkıh... gibi daha pek çok konuda yazılmış eserlerden de istifade etmiştir. Ayrıca o, yanlış düşünceye sahip olduğuna inandığı mezheplerin iddialarını çürütmek için onların

⁵² A.g.e., c. 2, ss. 397-399, c. 3, s. 1347.

⁵³ A.g.e., c. 4, s. 1850.

⁵⁴ A.g.e., c. 1, s. 20.

⁵⁵ A.g.e., c. 2, s. 707, c. 4, s. 1832.

⁵⁶ A.g.e., c. 2, ss. 709-710; c. 4, ss. 1710, 1753, 1983.

⁵⁷ A.g.e., c. 2, ss. 234, 536.

⁵⁸ A.g.e., c. 2, ss. 91, 510, 582; c. 3, ss. 46, 105, 325; c. 4, ss. 64, 66, 84, 231.

⁵⁹ A.g.e., c. 4, ss. 305, 341, 409, 443.

⁶⁰ A.g.e., c. 1, s. 405; c. 2, s. 442; c. 3, ss. 23, 191.

⁶¹ A.g.e., c. 2, s. 20; c. 3, s. 618; c. 4, ss. 266, 429.

⁶² A.g.e., c. 1, ss. 84, 368, 535; c. 3, ss. 77, 312, 431; c. 4, ss. 98, 358.

⁶³ A.g.e., c. 1, ss. 9, 345, 385; c. 2, ss. 490, 601; c. 3, ss. 159, 266; c. 4, s. 45.

eserlerinden de yararlanmış ve tefsirinde Mu'tezile,⁶⁴ Müşebbihe⁶⁵, Kaderiye⁶⁶ ve İmâmiye mezheplerine sık sık cevaplar vererek onların ileri sürmüş olduğu delilleri çürütmeye çalışmıştır.⁶⁷

Müfessirimizin otuz yılda yazıp tamamlamış olduğu tefsiri⁶⁸ Ahkâmu'l-Kur'an'ı hakkındaki bu kısa bilgiden sonra şimdi de esas konumuz olan İbnu'l-Arabî'nin tefsiri Ahkâmu'l-Kur'an ve tefsirindeki metodunu örneklerle anlatmaya gayret edeceğiz.

2.2. İbnu'l-Arabî'nin Tefsiri Ahkâmu'l-Kur'an'daki Metodu

İbnu'l-Arabî, Ahkâmu'l-Kur'an adını vermiş olduğu eserini telif ederken takip etmiş olduğu yolu ve uygulamış olduğu metodu bizzat kendisi kitabının mukaddimesinde özetle şöyle ifade etmektedir: “Yüce Allah, görüştüğümüz âlimlerin hazırladıklarına göre Kur'an-ı Kerim'in içindeki bilgileri ortaya çıkarma basiretini bize verince onları bu açıdan ele aldık, sonra âlimlerin getirdikleriyle karşılaştırdık ve imamların metoduyla inceledik. Ona uygun olanları yerinde bıraktık, aykırı olanları da tartışarak doğrusu ortaya çıkıp yanlış ayıklanincaya kadar inceledik. Biz, (ilk önce) âyeti zikreder/okur, sonra harflerine varıncaya kadar kelimeleri teker teker inceler benzerleriyle eşleştirdik. Sonra da cümle içindeki diğer kelimelerle/kardeşleriyle birleştirip, terki eder ve böylece belagatini muhafaza ederdik. Hükümlere aykırı ve ters düşenleri ayıklar ve dil yönünü muhafaza ederdik. Kur'an'daki ile sahih sünnette yer alanı karşılaştırır hepsini inceledik. Zira hepsi Allah'tandır, Muhammed (sav) ise sadece (Kur'an'ı) insanlara açıklamak için gönderilmiştir. Öğrenilmesi gereken diğer şeyleri buna göre yorumlardık. Sözün kendi başına ayrı olmasına dikkat ederdik. Ancak bunun dışında olanları kendi bölümünü eksiltmek ya da arttırmak için yan yana koyardık ve (böylece) Allah'ın izniyle doğruyu bulurduk. Allah'ın doğruyu gösterdiği, doğruyu bulmuştur. O'ndan başka Rab/ilah yoktur.”

[مقدمة الكتاب] ”

⁶⁴ A.g.e., II, 475; III, 35; IV, 203.

⁶⁵ A.g.e., II, 475.

⁶⁶ A.g.e., I, 385.

⁶⁷ Bkz. A.g.e., c. 2, s. 95.

⁶⁸ A.g.e., c. 4, s. 470.

. . . ولما من الله سبحانه بالاستبصار في استنارة العلوم من الكتاب العزيز حسب ما مهدته لنا المشيخة الذين لقينا، نظرناها من ذلك المطرح، ثم عرضناها على ما جلبه العلماء، وسبرناها بعيار الأشياخ. فما اتفق عليه

النظر أثبتناه، وما تعارض فيه شجرناه، وشحنناه حتى خلص نصاره وورق عراره. فنذكر الآية، ثم نعطف على كلماتها بل حروفها، فنأخذ بمعرفتها مفردة، ثم نركبها على أخواتها مضافة، ونحفظ في ذلك قسم البلاغة، ونتحرز عن المناقضة في الأحكام والمعارضة، ونحتاط على جانب اللغة، ونقابلها في القرآن بما جاء في السنة الصحيحة، ونتحرى وجه الجميع؛ إذ الكل من عند الله، وإنما بعث محمد - صلى الله عليه وسلم - ليبين للناس ما نزل إليهم، ونعقب على ذلك بتوابع لا بد من تحصيل العلم بها منها، حرصا على أن يأتي القول مستقلا بنفسه، إلا أن يخرج عن الباب فنحيل عليه في موضوعه مجانبين للتقصير والإكثار، وبمشيئة الله نستهدي، فمن يهد الله فهو المهتدي لا رب غيره.⁶⁹

Müfessirimiz İbnu'l-Arabî daha öncede belirttiği üzere “Ahkâmu'l-Kur'an”ı telif ederken Kur'an'ı Kerim'in sekiz sûresi hariç Fatiha sûresinden Nâs sûresine kadar ahkâma taalluk eden bütün sûrelerdeki âyetleri teker teker ele alarak tefsir etmiştir. İbnu'l-Arabî'nin tefsirinde uygulamış olduğu metodunu ve takip etmiş olduğu yolu somut örneklerle şöyle belirtmek mümkündür.

1. İbnu'l-Arabî aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim'de ahkâmı ilgili sûre veya âyetleri tefsir ederken ilk önce konuyu meselelere ayırır, sonra konuyla ilgili âlimlerin görüşlerini serdedir, sonra da rivâyet metodunu yani âyetleri ilk önce Kur'an-ı Kur'an'la, sonra Sünnetle, daha sonra da sahabe ve tabiînin sözleriyle tefsir eder. “سُورَةُ الْإِخْلَاصِ وَقِيلَ التَّوْحِيدِ. فِيهَا ثَلَاثُ مَسَائِلٍ: الْمَسْأَلَةُ الْأُولَى فِي سَبَبِ نُزُولِهَا: رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جَبْرِ مَقْطُوعًا عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَرْسَلًا أَنَّهُ قَالَ: «أَتَى رَهْطٌ مِنْ يَهُودٍ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَقَالُوا: يَا مُحَمَّدُ، هَذَا اللَّهُ خَلَقَ الْخَلْقَ. فَمَنْ خَلَقَهُ؟ فَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - حَتَّى انْتَفَعَ لَوْنُهُ، ثُمَّ سَاوَرَهُمْ غَضَبًا لِرَبِّهِ، فَجَاءَ جَبْرِيلُ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - فَسَكَّنَهُ، فَقَالَ: خَفِضْ عَلَيْكَ يَا مُحَمَّدُ، وَجَاءَهُ مِنْ اللَّهِ بِجَوَابٍ مَا سَأَلُوهُ: {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ} [الإخلاص: 1] السُّورَةُ. وَفِي ذَلِكَ أَحَادِيثٌ بَاطِلَةٌ هَذَا أَمْتَلُهَا. الْمَسْأَلَةُ الثَّانِيَةُ فِي فَضْلِهَا: وَفِي الْحَدِيثِ الصَّحِيحِ، عَنْ مَالِكٍ وَغَيْرِهِ «أَنَّ رَجُلًا سَمِعَ رَجُلًا يَقْرَأُ: {قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ} [الإخلاص: 1] يُرِيدُهَا، فَلَمَّا أَصْبَحَ جَاءَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، وَكَانَ الرَّجُلُ يَتَقَالَّهَا، فَقَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، إِنَّهَا لَتُعْدِلُ ثُلُثَ الْقُرْآنِ»، فَهَذَا فَضْلُهَا، وَقَدْ قَرَرْنَا فِي شَرْحِ الْحَدِيثِ وَالْمُشْتَكَلِينَ. الْمَسْأَلَةُ الثَّلَاثَةُ تَكَرَّرَ سُورَةٌ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ: رُوِيَ أَنَّ «رَجُلًا كَانَ يُؤْمُ قَوْمَهُ، فَيَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ بِقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، فَذَكَرَ ذَلِكَ قَوْمُهُ لِلنَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ فَقَالَ: إِنِّي أُحِبُّهَا، فَقَالَ لَهُ: حُبُّكَ إِيَّاهَا أَدْخَلَكَ الْجَنَّةَ». فَكَانَ هَذَا دَلِيلًا عَلَى أَنَّهُ يَجُوزُ تَكَرُّرُ سُورَةٍ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ. وَقَدْ رَأَيْتُ عَلَى بَابِ الْأَسْبَاطِ فِيمَا يَقْرُبُ مِنْهُ إِمَامًا مِنْ جُمَلَةِ الثَّمَانِيَةِ وَالْعِشْرِينَ إِمَامًا كَانَ فِيهِ يُصَلِّي النَّارُويحَ فِي رَمَضَانَ بِالْأَنْزَاكِ، فَيَقْرَأُ فِي كُلِّ رَكْعَةٍ بِالْحَمْدِ لِلَّهِ، وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ، حَتَّى يَنْتَهِيَ النَّارُويحَ تَخْفِيفًا عَلَيْهِمْ وَرَغْبَةً فِي فَضْلِهَا. وَلَيْسَ مِنْ

⁶⁹ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 3-4.

70 Ancak bazen müfessirimiz aşağıda vermiş olduğumuz örnekte görüldüğü üzere nakli tefsirle yetinmeyip, bilgi ve birikimine dayanarak kendi düşünce ve görüşlerini de serdetmek suretiyle dirâyet yolunu yani icihad etmek suretiyle Re'y/Ma'kul tefsir metodunu tercih etmiştir. İctihad konusuna büyük önem veren İbnu'l-Arabî bu metodu (Re'y) kitabı "Ahkâmu'l-Kur'an" da baştan sona kadar en güzel şekilde uygulamıştır.

سُورَةُ الْفَاتِحَةِ: فِيهَا خَمْسُ آيَاتٍ

الآيَةُ الْأُولَى قَوْلُهُ تَعَالَى: {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ}

فِيهَا مَسْأَلَتَانِ:

الْمَسْأَلَةُ الْأُولَى: قَوْلُهُ تَعَالَى: {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ}: اتَّفَقَ النَّاسُ عَلَى أَنَّهَا آيَةٌ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ تَعَالَى فِي سُورَةِ النَّمْلِ، وَاخْتَلَفُوا فِي كَوْنِهَا فِي أَوَّلِ كُلِّ سُورَةٍ، فَقَالَ مَالِكٌ وَأَبُو حَنِيفَةَ: لَيْسَتْ فِي أَوَّلِ السُّورِ بِآيَةٍ، وَإِنَّمَا هِيَ اسْتِفْتَاخٌ لِيُعْلَمَ بِهَا مُبْتَدَأُهَا. وَقَالَ الشَّافِعِيُّ: هِيَ آيَةٌ فِي أَوَّلِ الْفَاتِحَةِ، قَوْلًا وَاحِدًا، وَهَلْ تَكُونُ آيَةً فِي أَوَّلِ كُلِّ سُورَةٍ؟ اخْتَلَفَ قَوْلُهُ فِي ذَلِكَ؛ فَأَمَّا الْقَدْرُ الَّذِي يَتَعَلَّقُ بِالْخِلَافِ مِنْ قِسْمِ التَّوْحِيدِ وَالنَّظَرِ فِي الْقُرْآنِ وَطَرِيقِ إِثْبَاتِهِ قُرْآنًا، وَوَجْهَ اخْتِلَافِ الْمُسْلِمِينَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ مِنْهُ، فَقَدْ اسْتَوْفَيْنَاهُ فِي كِتَابِ الْأَصُولِ، وَأَشْرْنَا إِلَى بَيَانِهِ فِي مَسَائِلِ الْخِلَافِ ...

فَائِدَةُ الْخِلَافِ :

وَفَائِدَةُ الْخِلَافِ فِي ذَلِكَ الَّذِي يَتَعَلَّقُ بِالْأَحْكَامِ أَنَّ قِرَاءَةَ الْفَاتِحَةِ شَرْطٌ فِي صِحَّةِ الصَّلَاةِ عِنْدَنَا، وَعِنْدَ الشَّافِعِيِّ، خِلَافًا لِأَبِي حَنِيفَةَ حَيْثُ يَقُولُ: إِنَّهَا مُسْتَحَبَّةٌ، فَتَدْخُلُ {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} فِي الْوُجُوبِ عِنْدَ مَنْ يَرَاهُ، أَوْ فِي الْاسْتِحْبَابِ [كَذَلِكَ]. وَيَكْفِيكَ أَنَّهَا لَيْسَتْ بِقُرْآنٍ لِاخْتِلَافِ فِيهَا، وَالْقُرْآنُ لَا يُخْتَلَفُ فِيهِ، فَإِنَّ انْكَارَ الْقُرْآنِ كُفْرٌ. فَإِنْ قِيلَ: وَلَوْ لَمْ تَكُنْ قُرْآنًا لَكَانَ مُدْخَلُهَا فِي الْقُرْآنِ كَافِرًا؛ قُلْنَا: الْاِخْتِلَافُ فِيهَا يَمْنَعُ مِنْ أَنْ تَكُونَ آيَةً، وَيَمْنَعُ مِنْ تَكْبِيرِ مَنْ يَعُدُّهَا مِنَ الْقُرْآنِ؛ فَإِنَّ الْكُفْرَ لَا يَكُونُ إِلَّا بِمُخَالَفَةِ النَّصِّ وَالْإِجْمَاعِ فِي أَبْوَابِ الْعَقَائِدِ. فَإِنْ قِيلَ: فَهَلْ تَجِبُ قِرَاءَتُهَا فِي الصَّلَاةِ؟ قُلْنَا: لَا تَجِبُ، فَإِنَّ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - رَوَى «أَنَّهُ صَلَّى خَلْفَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ، فَلَمْ يَكُنْ أَحَدٌ مِنْهُمْ يَقْرَأُ: {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} وَنَحْوَهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعْقَلٍ». فَإِنْ قِيلَ: الصَّحِيحُ مِنْ حَدِيثِ أَنَسٍ: فَكَانُوا يَفْتَنُّونَ الصَّلَاةَ بِالْحَمْدِ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَقَدْ قَالَ الشَّافِعِيُّ: مَعْنَاهُ أَنَّهُمْ كَانُوا لَا يَقْرَءُونَ شَيْئًا قَبْلَ الْفَاتِحَةِ. قُلْنَا: وَهَذَا يَكُونُ تَأْيِيلًا لَا يَلِيْقُ بِالشَّافِعِيِّ لِعَظِيمِ فَهْمِهِ، وَأَنَسٌ وَابْنُ مُعْقَلٍ إِنَّمَا قَالَا هَذَا رَدًّا عَلَى مَنْ يَرَى قِرَاءَةَ: {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} فَإِنْ قِيلَ: فَقَدْ رَوَى جَمَاعَةٌ قِرَاءَتَهَا، وَقَدْ تَوَلَّى الدَّارِقُطْنِيُّ جَمِيعَ ذَلِكَ فِي جُزْءِ صَحْحِهِ. قُلْنَا: لَسْنَا نُنْكِرُ الرِّوَايَةَ، لَكِنْ مَذْهَبَنَا يَتَرَجَّحُ بِأَنَّ أَحَادِيثَنَا؛ وَإِنْ كَانَتْ أَقَلَّ فَإِنَّهَا أَصَحُّ، وَيَوْجُهُ عَظِيمٌ وَهُوَ الْمُعْقُولُ فِي

70 İbnu'l-Arabî'nin bu metodu uyguladığına dair birçok örnek vermemiz mümkündür. Ancak makalemizin hacmi buna uygun olmadığından dolayı sadece bir örnekle vermeye yetindik. Bkz. İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 4, s. 468.

مَسَائِلَ كَثِيرَةٍ مِنَ الشَّرِيعَةِ، وَذَلِكَ أَنَّ مَسْجِدَ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِالْمَدِينَةِ انْقَضَتْ عَلَيْهِ الْعُصُورُ، وَمَرَّتْ عَلَيْهِ الْأَزْمِنَةُ مِنْ لَدُنْ زَمَانِ رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - إِلَى زَمَانِ مَالِكٍ، وَلَمْ يَقْرَأْ أَحَدٌ [قَطْ] فِيهِ {بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ} [إِتْبَاعًا لِلسُّنَّةِ؛ بَيِّدَ أَنْ أَصْحَابَنَا اسْتَحَبُّوا قِرَاءَتَهَا فِي النَّقْلِ، وَعَلَيْهِ تَحْمَلُ الْأَثَارُ الْوَارِدَةُ فِي قِرَاءَتِهَا.⁷¹

2. Müfessirimiz İbnu'l-Arabî, aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere Kur'an-ı Kerim sûrelerindeki bütün âyetleri ele alıp tefsir etmez. Ancak o; ilk önce sûrelerde var olduğunu kabul ettiği akhâm âyetlerini tespit edip, sayısını zikreder. Sonra bu âyetlerdeki fikhî konuları birinci mesele, ikinci mesele... ve meseleleri de varsa âlimlerin görüşleriyle beraber alt başlıklara ayırmak suretiyle teker teker ele alıp açıklar. Konuyla ilgili bir kaç örnek:

سُورَةُ الْبَقَرَةِ

وَفِيهَا تِسْعُونَ آيَةً

الآيَةُ الْأُولَى قَوْلُهُ تَعَالَى: {الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ} [الْبَقَرَةُ: 3]، فِيهَا مَسْأَلَتَانِ:

الْمَسْأَلَةُ الْأُولَى: {يُؤْمِنُونَ}: قَدْ بَيَّنَّا حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ فِي كِتَابِ الْأَصُولِ، وَمِنْهَا تُؤْخَذُ.

الْمَسْأَلَةُ الثَّانِيَّةُ: حَقِيقَةُ الْغَيْبِ وَاخْتِلَافُ الْعُلَمَاءِ فِيهِ: قَوْلُهُ: {بِالْغَيْبِ}: وَحَقِيقَتُهُ مَا غَابَ عَنِ الْحَوَاسِّ مِمَّا لَا يُوصَلُ إِلَيْهِ إِلَّا بِالْخَبَرِ دُونَ النَّظَرِ، فَافْهَمُوهُ.

وَقَدْ اخْتَلَفَ الْعُلَمَاءُ فِيهِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَقْوَالٍ:

الْأَوَّلُ: مَا ذَكَرْنَاهُ كَوُجُوبِ الْبُعْثِ، وَوُجُودِ الْحَنَّةِ وَنَعِيمِهَا وَعَذَابِهَا وَالْحِسَابِ. الثَّانِي: بِالْقَدَرِ. الثَّلَاثُ: بِاللَّهِ تَعَالَى. الرَّابِعُ: يُؤْمِنُونَ بِقُلُوبِهِمُ الْغَائِبَةَ عَنِ الْخَلْقِ لَا بِأَلْسِنَتِهِمُ الَّتِي يُشَاهِدُهَا النَّاسُ، مَعْنَاهُ: لَيْسُوا بِمُنَافِقِينَ، وَكُلُّهَا قَوِيَّةٌ إِلَّا الثَّانِي وَالثَّلَاثُ فَإِنَّهُ يَدْرِكُ بِصَحِيحِ النَّظَرِ، فَلَا يَكُونُ غَيْبًا حَقِيقَةً، وَهَذَا الْأَوْسَطُ، وَإِنْ كَانَ عَامًّا فَإِنَّ مَخْرَجَهُ عَلَى الْخُصُوصِ. وَالْأَقْوَى هُوَ الْأَوَّلُ؛ أَنَّهُ الْغَيْبُ الَّذِي أُخْبِرَ بِهِ الرَّسُولُ - عَلَيْهِ السَّلَامُ - مِمَّا لَا تَهْتَدِي إِلَيْهِ الْعُقُولُ، وَالْإِيمَانُ بِالْقُلُوبِ الْغَائِبَةَ عَنِ الْخَلْقِ، وَيَكُونُ مَوْضِعَ الْمَجْرُورِ عَلَى هَذَا رَفْعًا، وَعَلَى التَّقْدِيرِ الْأَوَّلِ يَكُونُ نَصْبًا، كَقَوْلِكَ: مَرَرْتُ بِرَيْدٍ، وَيَجُوزُ أَنْ يَكُونَ الْأَوَّلُ مَقْدَرًا نَصْبًا، كَأَنَّهُ يَقُولُ: جَعَلْتُ قَلْبِي مَحَلًّا لِلْإِيمَانِ، وَذَلِكَ الْإِيمَانُ بِالْغَيْبِ عَنِ الْخَلْقِ. وَكُلُّ هَذِهِ الْمَعَانِي صَحِيحَةٌ لَا يُحْكَمُ لَهُ بِالْإِيمَانِ وَلَا بِجَمَى الدِّمَارِ، وَلَا يُوجِبُ لَهُ الْإِحْتِرَامَ، إِلَّا بِاجْتِمَاعِ هَذِهِ الثَّلَاثِ؛ فَإِنْ أَحَلَّ بِشَيْءٍ مِنْهَا لَمْ يَكُنْ لَهُ حُرْمَةٌ وَلَا يَسْتَحِقُّ عِصْمَةً.⁷²

سُورَةُ آلِ عِمْرَانَ

فِيهَا سِتُّ وَعِشْرُونَ آيَةً

⁷¹ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c. 1, ss. 5-6.

⁷² A.g.e., c. 1, ss. 15-16.

الآية الأولى قوله تعالى: { إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّينَ بِغَيْرِ حَقٍّ ... } [آل عمران: 21] ...

الآية الثانية قوله تعالى: { أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أَوْثُوا نُصِيْبًا مِنْ الْكِتَابِ... } [آل عمران: 23] ...

الآية الخامسة قوله تعالى: { إِذْ قَالَتْ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي... } [آل عمران: 35] { فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ ... } [آل عمران: 36] فِيهَا عَشْرٌ مَسَابِلُ:

المسألة الأولى في حقيفة النذر: وهو التزام الفعل بالقول مما يكون طاعة لله عز وجل، من الأعمال فربة. ولا يلزم نذر المباح. والدليل عليه ما روي في الصحيح أن النبي - صلى الله عليه وسلم - رأى أبا إسرائيل قائما: فسأل عنه فقالوا: نذر أن يقوم ولا يقعد ولا يستظل ويصوم، فقال النبي - صلى الله عليه وسلم -: «مروه فليصم وليقعد وليستظل»؛ فأخبره بإتمام العبادة ونهاه عن فعل المباح.

وأما المعصية فهي ساقطة إجماعا؛ ثبت عن النبي - صلى الله عليه وسلم - أنه قال: «من نذر أن يطيع الله فليطعه، ومن نذر أن يعصي الله فلا يعصه»...⁷³

سورة الفلق والناس

فيهما ثلاث مسابِل

المسألة الأولى في سبب نزولهما:

روي «أن النبي - صلى الله عليه وسلم - سحر حتى كان يخيل إليه أنه كان يفعل الشيء ولا يفعله، فمكث كذلك ما شاء الله أن يمكث، ثم قال: يا عائشة، أشعرت أن الله أفناني فيما استفتيته فيه؟ أتاني ملكان، فجلس أحدهما عند رأسي، والآخر عند رجلي قال الذي عند رأسي للذي عند رجلي: ما شأن الرجل؟ قال: مطبوب. قال: ومن طبه؟ قال: لبيد بن الأعصم. فقال: فيماداً؟ قال: في مشط ومشاطة، في جف طلعة ذكر، تحت راعوفة في بئر ذروان. فجاء البئر واستخرجه». انتهى الصحيح زاد غيره: «فوجد فيها إحدى عشر عفة، فنزل جبريل - عليه السلام - عليه بالمعوذتين إحدى عشر آية، فجعل كلما قرأ آية انحلت عفة، حتى انحلت العفة، وقام كأنما أنشط من عقال». أفادنيها شيخنا الزاهد أبو بكر بن أحمد بن علي بن بدران الصوفي.

المسألة الثانية قوله تعالى: { وَمَنْ شَرَّ عَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ } . روي أنه الذكر. وروي أنه الليل. وروي أنه القمر، وذلك صحيح خرجه الزمزمي.

ووجه أنه الذكر أو الليل لا يحق. ووجه أنه القمر لما يتعلق به من جهة الجهل وعبادته واعتقاد الطبايعيين أنه يفعل الفاكهة أو تنفعل عنه، أو لأنه إذا طلع بالليل انتشرت عنه الحشرات بالإذابات، وهذا يضعف لأجل انتشارها بالليل أكثر من انتشارها بالقمر. وفيما ذكرنا ما يعني عن الزيادة عليه.

المسألة الثالثة: روي أن النبي - صلى الله عليه وسلم - قال: «أنزلت علي آيات لم أر مثلهن، فذكر السورتين: الفلق، والناس» صححه الزمزمي. وفي الصحيح واللفظ للبخاري أن النبي - صلى الله عليه وسلم

⁷³ A.g.e., c. 1, ss. 349-352.

- «كَانَ يَنْفُثُ عَلَى نَفْسِهِ فِي الْمَرَضِ الَّذِي مَاتَ فِيهِ بِالْمَعْوَدَتَيْنِ قَالَتْ عَائِشَةُ: فَلَمَّا ثَقُلَ كُنْتُ أَنْفُثُ عَلَيْهِ بِهِنَّ، وَأَمْسَحُ بِيَدِ نَفْسِهِ لِبَرَكَتِهَا». قُلْتُ لِلزُّهْرِيِّ: كَيْفَ يَنْفُثُ؟ قَالَ: يَنْفُثُ عَلَى يَدَيْهِ وَيَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ. وَقَالَ ابْنُ وَهْبٍ: قَالَ مَالِكٌ: هُمَا مِنَ الْقُرْآنِ. وَقَدْ بَيَّنَّا ذَلِكَ فِي كِتَابِ الْمُشْكَلِينَ.⁷⁴

3. Mâlikî mezhebinin hâkim olduğu bir çevrede yetişen İbnu'l-Arabî, ilk tahsilini de başta babası olmak üzere bu mezhebe bağlı hocalardan almıştır. Dolayısıyla müfessirimiz Kur'an âyetlerini tefsir ederken genel olarak diğer mezhep imamlarında görüldüğü üzere o da ilk önce kendi mezhebinin görüş ve düşüncelerini serdedip müdafaa etmiş ve bu husus eserine de yansımıştır.⁷⁵ Eseri baştan sonuna kadar mezhebini müdafaa ve görüşlerini tercihleriyle doludur. Hatta bu konuda -taassup derecesine ulaşmasa da- oldukça ileri gittiği söylenebilir. İşte bundan dolayıdır ki İbnu'l-Arabî'nin Ahkâmu'l-Kur'an'ı Mâlikî mezhebinin kaynaklarından biri olarak addedilmiştir. Mesela aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere İbnu'l-Arabî, Mâide suresinin 5/6. âyetini “*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın...*” tefsir ederken kendi mezhebinin görüşünü ve İmam Mâlikî “ileri görüşlülüğü, ilminin ve anlayışının derinliğinden dolayı hiç kimsenin onun seviyesine ulaşamadığını” belirtip yüceltirken, diğer mezhep mensuplarını ise hiçbir şeyden anlamaz çoluk-çocuk mesabesi yerine koyduğuna şahid.⁷⁶

... الْمَسْأَلَةُ الثَّامِنَةُ وَالْأَرْبَعُونَ: فِي تَحْقِيقِ مَعْنَى لَمْ يَتَقَطَّنْ لَهُ أَحَدٌ حَاشَا مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، لِعَظِيمِ إِمَامَتِهِ، وَسَعَةِ دِرَازِيَّتِهِ، وَثَاقِبِ فِطْنَتِهِ؛ وَذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ: {فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ} [المائدة: 6] الْآيَةَ. «وَتَوَضُّأَ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مَرَّةً مَرَّةً وَمَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ، وَثَلَاثًا ثَلَاثًا، وَمَرَّتَيْنِ فِي بَعْضِ أَعْضَانِهِ وَثَلَاثًا فِي بَعْضِهَا فِي وُضُوءٍ وَاحِدٍ»، فَطَنَّ بَعْضُ النَّاسِ بَلَّ كُلَّهُمْ أَنَّ الْوَاحِدَةَ قَرْضٌ، وَالثَّانِيَةَ فَضْلٌ، وَالثَّلَاثَةَ مِثْلُهَا، وَالرُّابِعَةَ تَعَدُّ، وَأَعْلَنُوا بِذَلِكَ فِي الْمَجَالِسِ، وَدَوَّنُوهُ فِي الْقُرَاطِيسِ؛ وَلَيْسَ كَمَا رَعَمُوا وَإِنْ كَثُرُوا، فَالْحَقُّ لَا يُكَالُ بِالْقُرْآنِ، وَلَيْسَ سَوَاءً فِي دُرُكِهِ الرَّجَالُ وَالْوِلْدَانُ ...

Yukarıda vermiş olduğumuz örnekte açıkça görüldüğü gibi müfessirimiz İbnu'l-Arabî, mezhebinin görüşlerini “... Hz. Peygamberin abdest alırken uzuvlarını bazen birer, bazen ikişer, bazen de üçer defa yıkadığını...” belirttikten sonra, bazılarının (muhaliflerinin) ‘ilk yıkamayı farz, ikinci ve üçüncü yıkamayı fazilet/sevap zannettiklerini’ belirttikten sonra onları şöyle eleştirmektedir: “Onlar bunu meclislerinde ilan ettiler, kâğıtlara yazdılar, sayıları ne kadar çok

⁷⁴ A.g.e., c. 4, ss. 469-471.

⁷⁵ Bkz. A.g.e., c. 1, ss. 62, 82-83, 93.

⁷⁶ A.g.e., c. 2, s. 77.

olursa da mesele onların zannettikleri gibi değildir. Zira hak ölçekle ölçülmez ve çocuklarla yetişkinlerin anlayışı da bir olmaz” demektedir.⁷⁷

4. İbnu'l-Arabî'nin Mezhep İmamlarına Karşı Tutumu

İbnu'l-Arabî'nin genel olarak kendi mezhebini müdafaa ettiğini ve diğer mezheplere karşı pek de müsamahakâr davranmadığını belirtmiştik. İbnu'l-Arabî'nin başta kendi mezhebi olmak üzere genel olarak diğer mezheplere karşı tutumuna bazı örnekler.

1. Başta et-Turtûşî, el-Makdisî, eş-Şâşî, İbnTuyûrî, İbn Akîl, İbn Tarhân ve İmam Gazzâlî gibi çeşitli mezhep sâlikî âlimlerden ilim tahsil etmiş, elde etmiş olduğu ilim sayesinde de mezhebinin müctehid imamları arasında sayılan İbnu'l-Arabî, genel olarak usulde mezhebinin imamı olan İmam Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) kitabı Muvatta' ve diğer Mâlikî mezhebinin kitaplarındaki icthadlara bağlı kalmakla beraber, bazen de mezhebinin delillerinin zayıf olduğunu düşündüğü furu'a ait meselelerde ise icthadlarında imamına muhalefet edip tenkit ettiği görülmektedir. İbnu'l-Arabî'nin genel olarak kendi mezhebinin - Mâlikî- görüşlerini müdafaa edip serdettiğine dair örnekler.

* [الآية الحادية والثلاثون قوله تعالى إنما حرم عليكم الميتة والدم ولحم الخنزير...][البقرة: 173] .

فيها خمس عشرة مسألة: ... [مسألة من يقع منه الضرر]

المسألة التاسعة: هذا الضرر الذي بيناه يلحق إما بإكراه من ظالم، أو بجوع في مخصصة، أو بفقر لا يجد فيه غيره؛ فإن التحريم يرتفع عن ذلك بحكم الاستثناء، ويكون مباحا، فأما الإكراه فيبيح ذلك كله إلى آخر الإكراه. وأما المخصصة فلا يخلو أن تكون دائمة فلا خلاف في جواز الشبع منها، وإن كانت نادرة فاختلاف العلماء في ذلك على قولين: أحدهما: يأكل حتى يشبع ويتصلع قاله مالك. وقال غيره: يأكل على قدر سد الرمق، وبه قال ابن حبيب وابن الماجشون؛ لأن الإباحة ضرورة فتتقدر بقدر الضرورة. وقد قال مالك في موطنه الذي ألفه بيده، وأملاه على أصحابه، وأقرأه وقرأه عمره كله: " يأكل حتى يشبع ". ودليله أن الضرورة ترفع التحريم فيعود مباحا، ومقدار الضرورة إنما هو من حالة عدم القوت إلى حالة وجوده حتى يجد، وغير ذلك ضعيف.⁷⁸

**[الآية السادسة قوله تعالى يأبها الذين آمنوا إذا قمتم إلى الصلاة]

الآية السادسة قوله تعالى: {يا أيها الذين آمنوا إذا قمتم إلى الصلاة فاعسلوا وجوهكم وأيديكم إلى المرافق وامسحوا برءوسكم وأرجلكم إلى الكعبين وإن كنتم جنبا فاطهروا وإن كنتم مرضى أو على سفر أو جاء

⁷⁷ A.g.e., c. 2, s. 77; ayrıca bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 100.

⁷⁸ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 82-83.

أحد منكم من الغائط أو لامستم النساء فلم تجدوا ماء فتيمموا صعيدا طيبا فامسحوا بوجوهكم وأيديكم منه ما يريد الله ليجعل عليكم من حرج ولكن يريد ليطهركم وليتم نعمته عليكم لعلكم تشكرون} [المائدة: 6].

فيها اثنتان وخمسون مسألة: [مسألة ذكر الله تعالى أعضاء الوضوء وترتيبها]

المسألة السابعة والأربعون: ذكر الله تعالى أعضاء الوضوء وترتيبها وأمر بغسلها معقبة، فهل يلزم كل مكلف أن تكون مفعولة مجموعة في الفعل كجمعها في الذكر، أو يجزئ التفريق فيها؟ فقال في المدونة وكتاب محمد: إن التوالي ساقط؛ وبه قال الشافعي. وقال مالك وابن القاسم: إن فرقه متعمدا لم يجزه، ويجزيه ناسيا. وقال ابن وهب: لا يجزيه ناسيا ولا متعمدا. وقال مالك في رواية ابن حبيب: يجزيه في المغسول ولا يجزيه في الممسوح. وقال ابن عبد الحكم: يجزيه ناسيا ومتعمدا...⁷⁹

***** [مسألة صام في المصر ثم سافر في أثناء اليوم]**

المسألة الخامسة: إذا صام في المصر، ثم سافر في أثناء اليوم لزمه إكمال الصوم، فلو أفطر قال مالك: لا كفارة عليه؛ لأن السفر عذر طرأ، فكان كالمرض يطرأ عليه. وقال غيره: عليه الكفارة، وبه أقول؛ لأن العذر طرأ بعد لزوم العبادة، ويخالف المرض والحيض، لأن المرض يبيح له الفطر يحرم عليه الصوم، والسفر لا يبيح له ذلك؛ فوجبت عليه الكفارة لهتك حرمة.⁸⁰

2. et-Tefsir ve'l-Müfessirün'un sahibi ez-Zehebî'nin iddia ettiği gibi⁸¹ diğer mezheplere karşı mezhebini savunmada aşırı derecede taassup içerisinde olmayan İbnu'l-Arabî, ahkâm ayetlerini değerlendirirken peşin hüküm vermekten ve indî mütalaalardan kaçınmış, konuyla ilgili delileri konuşturarak hangi delil sağlam ise ona göre karar vermiştir. Bundan dolayıdır ki, bazı konularda kendi mezhep imamının görüşlerini benimsemeyip ona muhalefet etmiştir. İbnu'l-Arabî'nin kendi Mezhebi ve imamının görüşlerine muhalefet ettiğine dair örnekler.

[الآية السادسة عشرة قوله تعالى: فإذا قرأت القرآن فاستعذ بالله من الشيطان الرجيم] [النحل: 98].
فيها ثلاث مسائل: ...

المسألة الثالثة: ... ومن أغرب ما وجدناه قول مالك في المجموعة في تفسير هذه الآية: {فإذا قرأت القرآن} [النحل: 98] الآية قال: ذلك بعد قراءة أم القرآن لمن قرأ في الصلاة، وهذا قول لم يرد به أثر، ولا يعضده نظر؛ فإننا قد بينا حكم الآية، وحقيقتها فيما تقدم، ولو كان هذا كما قال بعض الناس إن الاستعاذة بعد القراءة لكان تخصيص ذلك بقراءة أم القرآن في الصلاة دعوى عريضة لا تشبه أصول مالك، ولا فهمه، والله أعلم بسر هذه الرواية.

⁷⁹ A.g.e., c. 2, s. 76.

⁸⁰ A.g.e., c. 1, s. 119; ayrıca bkz. A.g.e., c. 1, ss. 82, 93; c. 2, ss. 18, 286; c. 3, s. 122.

⁸¹ Bkz. ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirün*, c. 2, s. 449.

Yukarıdaki örnekte görüldüğü gibi İbnu'l-Arabî Nahl sûresinin 16/98. âyetinin tefsirini yaparken aidiyetinin İmam Mâlik'e ait olup olmadığına şüpheye düştüğü bir konuda mezhep imamının görüşlerine muhalefetini şu sözlerle ifade etmektedir. "... فإذا قرأت القرآن، '... el-Mecmua' da İmam Mâlik'e ait garip/enteresan bir söz bulduk. Bu sözde; 'namaz kılan kişi İstîâzeyi Fâtiha'dan sonra okuyacak' denilmektedir. Bu söz, hakkında kaynaklarda hiçbir şeyin zikredilmediği ve hiçbir görüşün desteklemediği bir sözdür... -ayrıca- bu söz, -İmam- Mâlik'in usulüne ve düşüncesine de benzememektedir..."⁸²

İbnu'l-Arabî'nin mezhebine ve imamına muhalefetini gösteren bir başka örnek. Müfessirimiz aşağıda metni verilen Bakara sûresinin 2/233. âyetinde geçen "... وعلى الوارث مثل ذلك..." "Onun benzeri (nafaka temini) vâris üzerine de gerekir..." âyetinin mensuh olduğuna dair İbnu'l- Kasım'ın İmam Mâlik'e dayandırdığı rivayeti hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

[مسألة قوله تعالى وعلى الوارث مثل ذلك هل هي منسوخة]

المسألة العاشرة: قوله: {وعلى الوارث مثل ذلك} [البقرة: 233] قال ابن القاسم عن مالك: هي منسوخة، وهذا كلام تشتمز منه قلوب الغافلين، وتحار فيه أبواب الشادين، والأمر فيه قريب؛ لأننا نقول: لو ثبتت ما نسخها إلا ما كان في مرتبتها، ولكن وجهه أن علماء المتقدمين من الفقهاء والمفسرين كانوا يسمون التخصيص نسخاً؛ لأنه رفع لبعض ما يتناوله العموم ومسامحة، وجرى ذلك في ألسنتهم حتى أشكل ذلك على من بعدهم، وهذا يظهر عند من ارتاض بكلام المتقدمين كثيراً.

"İbnu'l- Kasım, Mâlik'den rivayet ettiğine göre; o (âyet) mensuktur dedi. Bu, gafillerin bile kalbini ürperten ve ilim sahiplerini şaşırtan bir sözdür. Konu ise – son derece- açıktır. Biz diyoruz ki, nesh sabit olsa bile, bu âyeti ancak bunun mertebesinde olan başka bir âyet neshedebilir. İşin aslı ise, mütekaddim âlimler, fakihler ve müfessirler 'tahsis'i 'nesh' olarak isimlendirmişlerdir. -Bu ise- âyetin genel kapsamı içine giren bazı yönlerinin kaldırılmasıdır ve bu bir müsamahadır. Onların dilinde bu kelime öyle kullanıldı, fakat sonrakilere zorluk oldu..." diyerek, söz konusu ifadenin İmam Mâlik'e ait olmadığını, zira bu sözün, gafilleri dahi ürperttiğini söyleyerek âyetin mensuh olmadığını ve mutekaddim selef âlimlerinin tahsisi nesh anlamında kullandığını belirtmektedir.⁸³

3. İbnu'l-Arabî, bazen de gerek kendi mezhebi, gerekse de diğer mezhep mensuplarının görüşlerini isim zikretmeden muhalefet etmektedir.

⁸² İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, s. 159.

⁸³ A.g.e., c. 1, s. 276; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 105; ayrıca konuyla ilgili başka örnekler için bkz. İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 278, 305, 385; c. 3, ss. 227-228.

Müfessirimizin mezhep mensuplarının ismini zikretmeden muhalefet ettiğine dair bir örnek.

[سورة عيس فيها آيتان] [الآية الأولى قوله تعالى: عيس وتولى] [عيس: 1] فيها مسألتان: المسألة الأولى:...

المسألة الثانية: ... وأما قول علماننا: إنه الوليد بن المغيرة. وقال آخرون: إنه أمية بن خلف، فهذا كله باطل وجهل من المفسرين الذين لم يتحققوا الدين؛ وذلك أن أمية والوليد كانا بمكة، وابن أم مكتوم كان بالمدينة، ما حضر معهما ولا حضرا معه، وكان موتهما كافرين؛ أحدهما قبل الهجرة والآخر في بدر ولم يقصد قط أمية المدينة، ولا حضر عنده مفردا ولا مع أحد.⁸⁴

Yukarıdaki örnekte görüldüğü veçhiyle İbnu'l-Arabî, hem görüşlerine katılmadığı müfessirleri hem de Mâlikî müzehhebinin mensuplarını sahih rivayetlere ve tarihi belgelere dayanarak isim vermeden şöyle eleştirmiştir:

“Âlimlerimiz: ‘O, el- Velid b. Muğire’dir’. Başkalarının (başka âlimlerin) ‘O, Ümeyye b. Halef’tir” sözlerine gelince; bunların hepsi yanlış ve dini araştırmamış müfessirlerin bilgisizliğidir. Çünkü hem Ümeyye hem de Velid Mekke’de idiler, İbn Ümmü Mektum ise Medine’deydi. (Ayrıca) Ne İbn Ümmü Mektum Ümeyye ve Velid ile görüştü ne de onlar İbn Ümmü Mektum ile görüştüler. Biri hicretten önce, diğeri de bedir savaşında her ikisi de kâfir olarak öldüler. Ümeyye hiçbir zaman Medine’ye gitmedi, İbn Ümmü Mektum ile ne tekeke tek ne de birisiyle beraber asla görüştü.”.

4. İbnu'l-Arabî fıkıh mezhep imamlarını eleştirirken, ictihad/re’y meselesine önem verildiği ve aralarında usûl/metod farklılığı olduğu için özellikle Hanefî mezhebi ve mensuplarını eleştirir. Mesela, Tevbe sûresinin “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ ... *Ey iman edenler! Bilin ki Allah’a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır...*” 9/28. âyetini tefsir ederken necâsetin/kirliliğin bizatihi hissi olmadığını ve bunun şer’î bir hüküm olduğunu açıkladıktan sonra;

[الآية الثَّانِيَةِ عَشْرَةَ قَوْلُهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ]“ فِيهَا عَشْرُ مَسَائِلٍ...

الْمَسْأَلَةُ الثَّالِثَةُ: قَوْلُهُ تَعَالَى {إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ} [التوبة: 28]: اَعْلَمُوا وَفَقَّكُمْ اللَّهُ أَنَّ النَّجَاسَةَ لَيْسَتْ بِعَيْنٍ جَسِيَّةٍ، وَإِنَّمَا هِيَ حُكْمٌ شَرْعِيٌّ، أَمَرَ اللَّهُ بِإِبْعَادِهَا، كَمَا أَمَرَ بِإِبْعَادِ النَّجَسِ عَنِ الصَّلَاةِ عِنْدَ الْحَدِيثِ، وَكِلَاهُمَا أَمْرٌ شَرْعِيٌّ لَيْسَ بِعَيْنٍ جَسِيَّةٍ. وَقَدْ ذَهَلَتْ الْحَقِيقَةُ عَنْ هَذِهِ الْحَقِيقَةِ؛ فَظَنُّوا أَنَّ إِزَالََةَ النَّجَاسَةِ أَمْرٌ

⁸⁴ A.g.e., c. 4, ss. 362-363.

جَسِيٍّ، تَعْمُ زَوَالَ الْعَيْنِ فِي بَعْضِ الْمَوَاضِعِ، وَهُوَ إِذَا ظَهَرَتْ، جَسِيٍّ. وَكَوْنُهَا بِعَيْنِهَا نَجَسَةً حُكْمِيًّا، وَبِقَاءِ
”الْمَجَلِّ نَجَسًا بَعْدَ زَوَالِ عَيْنِهَا حُكْمِيًّا. وَقَدْ حَقَّقْنَا ذَلِكَ فِي مَسَائِلِ الْخِلَافِ.

“ Âyette necasetten kasıt gözle görülen necaset/pislik değildir. Şer'an necaset/pislik kabul edilendir. Allah, namazda bedenini hadesten temizlenmesini emrettiği gibi bundan da uzak durulmasını emretmiştir. Her ikisi de şeriatın emridir ve gözle görülen necaset/ pislik değildir. Ancak Hanefiler bu gerçeği görmemişler, necasetin/pisliğin yok edilmesinin somut bir şeyin yok edilmesi zannetmişlerdir. Bazı konuları göz görmeyebilir. Necaset/Pislik görüldüğünde hissidir, somuttur ve bu durumda pisliktir. Kaybolduktan sonra bulunduğu yerin pislik olması şer'idir. Bunu (daha önce) ihtilaflı meseleler konusunda ele almıştık.”⁸⁵ demektedir. Daha sonra kâfirin mescid/camiye girip giremeyeceği münakaşasına girer ve konu ile ilgili âlimlerin görüşlerini belirttikten sonra, Ebû Hanife'nin; “kâfirin bir hacet için olsun veya olmasın, o camiye girebilir” görüşünün delilini zayıf bulur. Bu görüşün yanlış ve hatalı olduğunu söyleyerek onun delilini çürütmeye çalışır.

”... وَقَالَ أَبُو حَنِيفَةَ: يَدْخُلُ الْمَسْجِدَ لِحَاجَةٍ أَوْ لِعَيْرِ حَاجَةٍ، وَهَذَا كُلُّهُ ضَعِيفٌ خَطَأً، أَمَّا دُخُولُهُ لِلْحَاجَةِ فَقَدْ
أَفْسَدْنَاهُ كَمَا تَقَدَّمَ، وَأَمَّا دُخُولُهُمْ كَذَلِكَ مُطْلَقًا فَهُوَ أَبْعَدُ مِنْ تَعْلِيلِ أَبِي حَنِيفَةَ وَتَدْفِيقِهِ...”⁸⁶

5. İbnu'l-Arabî Hanefî mezhebi ve mensuplarını eleştirdiği gibi bazen de Şafîî mezhebine muhalefet ettiği görülmektedir. Mesela müfessirimiz Al-i İmrân sûresinin 3/36. âyetini tefsir ederken “... / ... Erkek de kız gibi değildir...” ifadesine dayanarak;

” [مَسْأَلَةُ الْمَطَاوَعَةِ فِي نَهَارِ رَمَضَانَ لِرُؤُوسِهَا عَلَى الْوُطْءِ] ”

المَسْأَلَةُ العَاشِرَةُ قَالَ بَعْضُ الشَّافِعِيَّةِ: الدَّلِيلُ عَلَى أَنَّ الْمَطَاوَعَةَ فِي نَهَارِ رَمَضَانَ لِرُؤُوسِهَا عَلَى الْوُطْءِ لَا تُسَاوِيهِ فِي وُجُوبِ الْكُفَّارَةِ عَلَيْهِمْ قَوْلُهُ تَعَالَى: {وَلَيْسَ الذَّكْرُ كَالْأُنْثَى} [آل عمران: 36]. قَالَ الْقَاضِي ابْنُ الْعَرَبِيِّ: وَعَجَبًا لِعَقْلِيهِ وَعَقْلَةِ الْقَاضِي عَبْدِ الْوَهَّابِ عَنْهُ جِئْنَا نَكَلَّمَ عَلَيْهِ وَحَاجَّهُ فِيهِ، وَهَذَا خَيْرٌ عَنِ شَرْعٍ مَنْ قَبَلْنَا؛ وَلَا خِلَافَ بَيْنَ الشَّافِعِيَّةِ عَنِ بَكْرَةَ أَبِيهِمْ أَنَّ شَرْعًا مَنْ قَبَلْنَا لَيْسَ شَرْعًا لَنَا، فَاسْكُتْ وَاصْمُتْ...

Bazı Şafîîlerin Ramazan günü kocasının birleşme arzusuna itaat eden kadına, erkeğe gerektiği gibi, keffaâret gerekmediği yolundaki görüşlerini gaflet olarak niteler ve söz konusu âyeti delil olarak getirmelerine şöyle cevap verir: “Bu âyet bizden önceki şeriatlardan söz etmektedir. Önceki şeriatların ise bizim için geçerli

⁸⁵ A.g.e., c. 2, ss. 469-698; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 101.

⁸⁶ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, s. 470.

olmadığı hususunda bütün Şâfiîler hemfikirdirler. –Bu konuda- susun ve dinleyin...”demektedir.⁸⁷

6. İbnu'l-Arabî'nin muhalefet ettiği mezheplerden biri de Hanbelî mezhebidir. Mesela, Bakara sûresinin “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحَرْ ” / *Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli/farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın...*” 2/178. âyetini tefsir ederken “Bir kişiye mukabil, cemaatin katli” söz konusu edildiğinde, Hanbelî mezhebine karşı kendi mezhebinin görüşlerini hem aklı, hem de naklî delillere dayanarak çok yönlü olarak savunmuş ve onlara şöyle cevap vermiştir.

﴿الآيَةُ الثَّالِثَةُ عَشْرَةَ قَوْلُهُ تَعَالَى وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾. [المائدة: 38]
فِيهَا تِسْعَ وَعِشْرُونَ مَسْأَلَةً ...

الْمَسْأَلَةُ الثَّامِنَةُ [قَتْلُ الْجَمَاعَةِ بِالْوَاجِدِ]: اِحْتَجَّ عَلَمَاؤُنَا رَحْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ بِهَذِهِ الْآيَةِ، وَهِيَ قَوْلُهُ تَعَالَى: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ} {البقرة: 178} عَلَى أَحْمَدَ بْنِ حَنْبَلٍ فِي قَوْلِهِ: لَا تُقْتَلُ الْجَمَاعَةُ بِالْوَاجِدِ قَالَ: لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى شَرَطَ فِي الْقِصَاصِ الْمُسَاوَاةَ، وَلَا مُسَاوَاةَ بَيْنَ الْوَاجِدِ وَالْجَمَاعَةِ، لَا سِيَّمَا، وَقَدْ قَالَ تَعَالَى: {وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ} [المائدة: 45]

الْجَوَابُ: أَنَّ مَرَاغَةَ الْقَاعِدَةِ أَوْلَى مِنْ مَرَاغَةِ الْأَلْفَاظِ، وَلَوْ عَلِمَ الْجَمَاعَةُ أَنَّهُمْ إِذَا قُتِلُوا وَاجِدًا لَمْ يُقْتَلُوا لَتَعَاوَنَ الْأَعْدَاءُ عَلَى قَتْلِ أَعْدَائِهِمْ بِالِاسْتِزْكَكِ فِي قَتْلِهِمْ، وَبَلَّغُوا الْأَمْلَ مِنَ النَّشْفِيِّ مِنْهُمْ.

جَوَابٌ آخَرَ: وَذَلِكَ أَنَّ الْمُرَادَ بِالْقِصَاصِ قَتْلُ مَنْ قَتَلَ، كَانِنًا مَنْ كَانَ، رَدًّا عَلَى الْعَرَبِ الَّتِي كَانَتْ تُرِيدُ أَنْ تُقْتَلَ بِمَنْ قَتَلَ مِنْ لَمْ يَقْتُلْ، وَتُقْتَلَ فِي مُقَابَلَةِ الْوَاجِدِ مِائَةً أَفْتَحَارًا، وَاسْتِظْهَارًا بِالْجَاهِ وَالْمَقْدِرَةِ؛ فَأَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى بِالْمُسَاوَاةِ وَالْعَدْلِ، وَذَلِكَ بَأَنَّ يُقْتَلَ مَنْ قَتَلَ.

جَوَابٌ ثَالِثٌ: أَمَّا قَوْلُهُ تَعَالَى: {وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ} [المائدة: 45] فَالْمَقْصُودُ هُنَاكَ بَيَانًا لِلْمُقَابَلَةِ فِي الْإِسْتِيفَاءِ أَنَّ النَّفْسَ تُؤْخَذُ بِالنَّفْسِ، وَالْأَطْرَافُ بِالْأَطْرَافِ، رَدًّا عَلَى مَنْ تَبَلَّغَ بِهِ الْحَمِيَّةَ إِلَى أَنْ يَأْخُذَ نَفْسَ جَانٍ عَنْ طَرَفٍ مَجْنُونٍ عَلَيْهِ، وَالشَّرِيْعَةُ تُبْطِلُ الْحَمِيَّةَ وَتَعَصُدُ الْحَمَايَةَ

“Sekizinci mesele (Bir kişiye karşılık, bir topluluğun/cemaatin katli): Âlimlerimiz, Ahmed b. Hanbelî'nin bir kişiye karşılık bir topluluk öldürülmez, sözüne karşı ‘Öldürülenler hakkında kısas size gerekli/farz kılındı.’ âyetiyle ihticac ettiler/karşılık verdiler. Onun iddiasına göre, Allah kısasta müsavâtı/eşitliği şart kıldı. Hâlbuki bir kişi ile cemaat arasında müsavât/eşitlik yoktur. Kaldı ki yüce Allah, Mâide sûresinin 5/45. âyetinde ‘Orada onlara cana

⁸⁷ A.g.e., c. 1, s. 356; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 101.

can, göze göz... yazdık...' buyurmuştur. Kısacası Ahmed b. Hanbel, bir nefse karşı, ancak bir kişi öldürülebilir, diye bu âyeti delil getirmektedir.

Cevap: kaideye uymak, lafızlara uymaktan evladır. Eğer bir cemaat/topluluk, bir kişiyi öldürdüğü zaman, öldürülmeyeceklerini bilirlerse, düşmanlar hasımlarına karşı yardımlaşır ve onları (bazı kimselerle) beraberce öldürürler. Böylece, zarar görmeden emellerine kavuşmuş olurlar.

Başka bir cevap: Kısastan maksat; övünmek, konumlarını ve güçlerini göstermek için, öldürülene karşılık öldürmeyi ve bir kişiye karşılık yüz kişiyi öldürmek isteyen Araplara bir cevap olarak kim olursa olsun öldürenin öldürülmesidir. Yüce Allah, adalet ve müsavâtı/eşitliği emretti. Bu da (kısasa kısas) öldürenin öldürülmesiyle olur.

Üçüncü cevap: Yüce Allah'ın (Mâide sûresinin 5/45. âyetindeki) "... وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ ... فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ ..." sözünden kastedilen; (kısasın) mukabili ifa edilirken, "cana can ... azalara karşı azalar alınır" manasınadır. İşi ırkçılığa vardırıarak kesilen bir uzuvdan dolayı bir nefsin canını yok etmek isteyenlere karşı ret/cevap amacını taşımaktadır. Zira Şeriat, ırkçılığı/kavmiyetçiliği kaldırmış, himayeyi/korumayı esas almıştır.⁸⁸

6. İbnu'l-Arabî her ne kadar muhaliflerine karşı muhalefet etse de bazen onların görüşlerine katılıp ictihadlarıyla amel ettiğine de şahid olmaktadır. Mesela, Ebû Hanife'nin "Âmm olan nasların hass olan nasları nesh ettiğini" iddia ettiğine dair Endülüs âlimleri arasında yanlış bir görüşün olduğunu ve bu yanlış kanaatin izalesine çalıştığını belirtmektedir. Zira Ebû Hanife'den böyle bir sözün sadır olmasının mümkün olmadığını ve Endülüs âlimlerinin böyle asılsız bir kanaate nasıl vardıklarına şaşmaktadır. İşte İbnu'l-Arabî'nin İmam Ebû Hanife ve İmam eş-Şafii'nin görüşlerine katıldığına dair bazı örnekler.

*[مسألة اللمس في النكاح الفاسد هل يتعلق به تحريم]

المسألة الثامنة: إذا لمسها الأب أو الابن فإن ذلك عندنا في التحريم كالوطء. وقد اختلف الناس في ذلك؛ هل يتعلق باللمس من التحريم ما يتعلق بالوطء على قولين؛ فعندنا وعند أبي حنيفة هو مثله؛ وتفصيل بيانه في المسائل. وقد قال الشافعي: لا يتعلق باللمس ما يتعلق بالوطء؛ لأن النكاح اسم مختص بالجماع أو العقد؛ وليس ينطلق على المباشرة لغة ولا حقيقة. وهذا فاسد؛ فإننا قد بينا أن النكاح هو الاجتماع، وإذا قبل أو عانق فقد وجد المعنى من اللفظ حقيقة، فوجب إطلاقه عليه. فإن قيل النكاح في عرف الشرع عبارة

⁸⁸ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 89-95; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 102.

عن العقد. قلنا: لا نسلم ذلك، بل هما سواء، يتصرف المعنى فيهما تحت اللفظ في كل موضع بحسب أدلته واحتمالاته، وانتظام المعنى والحكم معه.⁸⁹

**** [مسألة اليمين لا يقتضي تحريم المحلوف عليه]**

المسألة الثامنة:... اليمين لا يقتضي تحريم المحلوف عليه عند علمائنا، وبه قال الشافعي. وقال أبو حنيفة: يقتضي تحريم المحلوف عليه، وقد بينا هذه المسألة في تلخيص الطريقتين العراقية والخراسانية على التمام. وعند أبي حنيفة أن من قال: حرمت على نفسي هذا الطعام، أو هذا الثوب لزمته الكفارة؛ لا اعتقاده أن اليمين تحرم، فركب عليه هذه المسألة.⁹⁰

***** [مسألة تقديم الكفارة على الحنث]** المسألة الثانية عشرة: في تقديم الكفارة على الحنث: لعلمائنا روايتان:

إحداهما يجوز ذلك له؛ وبه قال الشافعي. وقال في الرواية الأخرى: لا يجوز؛ وهو مذهب أبي حنيفة.⁹¹

7. Malum olduğu veçhile İbnu'l-Arabî, Ehl-i sünnet inancına ve itikadî mezhep bakımından da Eş'arî mezhebine bağlı bir müfessirdir. O, özellikle iman ve amel konularında son derece hassas bir kişiliğe sahiptir. Bundan dolayıdır ki onun, “Bir kişiye günahlarından ötürü küfür isnad etmenin son derece yanlış olduğunu” ve Müslümanların Ehl-i sünnet çerçevesinde birleşmelerinin zorunlu olduğu düşüncesini savunduğuna şahid olmaktayız. Mesela müfessirimiz, En'âm sûresinin “... /... Eğer onlara uyarırsanız şüphesiz siz de Allah'a ortak koşmuş olursunuz.” 6/121. âyetini açıklarken;

[مسألة معنى قوله تعالى وإن أطعتموهم إنكم لمشركون] المسألة العاشرة: قوله تعالى: { وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ } [الأنعام: 121] إِنَّمَا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ بِطَاعَةِ الْمُشْرِكِ مُشْرِكًا إِذَا أَطَاعَهُ فِي عَقَائِدِهِ: الَّذِي هُوَ مَحَلُّ الْكُفْرِ وَالْإِيمَانِ؛ فَإِذَا أَطَاعَهُ فِي الْفِعْلِ وَعَقْدُهُ سَلِيمٌ مُسْتَمِرٌّ عَلَى التَّوَجُّيدِ وَالتَّصْدِيقِ فَهُوَ عَاصٍ. فَافْتَهُمُوا

Bir mü'min, iman ve küfür konusu olan itikadda bir müşrike itaat ederse, müşrik olur meselesi; eğer 'Akidesi sağlam, tevhid ve tasdikinde devamlı olduğu halde, fiilinde ona itaat ederse, o –kişi- asidir. Bunu her yerde böyle anlayınız ve en doğrusunu Allah bilir.”⁹² demektedir.

Ayrıca müfessirimiz, Ehl-i sünnet düşüncesine muhalif olan sapık itikadî mezhep ve mensuplarına karşı sert bir muhalefet sergiler. Onları ağır bir dille eleştirir. Onların ileri sürmüş oldukları sapık ve yanlış iddialarını ilk önce ortaya koyar, sonra da onları aklî ve naklî delillerle çürütür. Hatta bazen de onların yanlışlarını

⁸⁹ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, s. 477.

⁹⁰ A.g.e., c. 2, s. 151.

⁹¹ A.g.e., c. 2, s. 155.

⁹² A.g.e., c. 2, s. 275.

ve hatalarını ortaya koyarken, onlarla istihza eder. Mesela, Mücâdele sûresinin 58/22. âyetini açıklarken Kaderîyye mezhebine mensup bir kişi ile Mecûsî kişi arasında geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır:

«[الآية الخامسة قوله تعالى لا تجد قوماً يؤمنون بالله واليوم الآخر يوادون من حاد الله ورسوله] ... [المجادلة 22]. فيها مسألتان: ... [مسألة مجالسة القدرية ومعاداتهم في الله]

المسألة الثمانية روى ابن وهب عن مالك: لا تجالس القدرية وعادتهم في الله لقول الآية: {لا تجد قوماً يؤمنون بالله واليوم الآخر يوادون من حاد الله ورسوله} [المجادلة: 22]. قال القاضي: قد بينا فيما سلفت من كلامنا في هذه الأحكام بدائع استنباط مالك من كتاب الله تعالى، وقد كان خفياً بأهل التوحيد عربياً بالمبتدعة يأخذ عليهم جانب الحجة من القرآن، ومن أجله أخذهم من هذه الآية؛ فإن القدرية تدعي أنها تخلق كما خلق الله، وأنها تأتي بما يكره الله ولا يريد، ولا يقدر على ريد ذلك.

وقد روي أن مجوسياً ناظر قدرياً، فقال القدري للمجوسي: مالك لا تؤمن؟ فقال له المجوسي: لو شاء الله لأمنت. قال له القدري: قد شاء الله، ولكن الشيطان يصدك. قال له المجوسي: فدعني مع أقوامهما

İbn Vehb, imam Mâlik'in Allah'a ve âhîret gününe iman eden bir topluluğun, Allah'a ve peygamberine düşmanlık eden kimselere -babaları, oğulları, kardeşleri yahut diğer akrabaları da olsa- sevgiyle bağlandıklarını göremezsin... ' âyetine dayanarak 'Kaderiyye mensup birisiyle oturmamasını ve Allah için onunla düşman olması gerektiğini' rivayet etti... Kaderîyye, 'Kullar da Allah'ın yarattığı gibi yaratır ve Allah'ın beğenmediği ve istemediği şeyi de yapabilir. Allah, bunun reddine kadir degildir' –diye- iddia etmektedir.

Rivayete göre, bir Mecûsî ile Kaderî –iman konusunda- münakaşa etti ve Kaderî olan Mecûsîye: Niçin iman etmiyorsun? O da: Eğer Allah dileseydi, iman ederdim. Kaderî, ona: Allah diledi, ancak şeytan sana engel oluyor. Mecûsî de ona: -Öyleyse- beni, ikisinden en kuvvetlisine bırak dedi.⁹³

İbnu'l-Arabî'nin Ehl-i sünnet düşüncesine muhalif olan mezheplere karşı vermiş olduğu mücadelesine bir başka örnek. Mesela İbnu'l-Arabî, Endülüs'te bulunduğu yıllarda Zâhirî mezhebinin Endülüs'e yerleştirmiş olan İbn Hazm (Ö. 456/1063) ve Zâhirîlere karşı şiddetli bir mücadele içerisinde bulunmuştur. Şöyle ki Zâhirîler hakkında; « وَأَمَّا دَاوُدُ فَإِنَّمَا لَمْ تَرَاعِ خِلَافَهُ؛ لِأَنَّهُ إِنْ كَانَ يَقُولُ بِخَلْقِ الْقُرْآنِ وَبُضَلِّلُ » / Eğer, Dâvûd -ez-Zâhirî- Kur'an'ın mahlûk olduğunu ve Hz. Peygamber'in ashabını kıyası kullandıklarından dolayı delâletle itham ediyorsa, biz de onu, tekfir ederiz...⁹⁴ demektedir.

⁹³ A.g.e., c. 4, ss. 203-204.

⁹⁴ A.g.e., c. 1, s. 234; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 110.

Müfessirimiz İbnu'l-Arabî'nin, Ahkâmu'l-Kur'an'ında Ehl-i sünnet düşüncesine muhalif olan başta Hâriciler, Şia, Mutezile ve Zâhiriler olmak üzere bütün muhalif mezheplere karşı vermiş olduğu mücadelesine bir başka güzel örnek. Mesela Hz. Peygamberden sonra insanlar için güzel birer örnek olan Sahâbîler hakkında İmâmiyenin yakışksız ifadelerine cevap verdiğini, Sâhabeye söz söyletmediğini ve onları yücelttiğine şahid olmaktayız. Şöyle ki, İbnu'l-Arabî Tevbe sûresinin "إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا عَسَىٰ... Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir" diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz bir takım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı..." 9/40. âyetini tefsir ederken "İmâmiyye; 'Hz. Ebû Bekr'in Hz. Peygamber'le (Hira) mağarasında iken üzülmesini, cahilliğine, eksikliğine, kalbinin zayıflığına ve şaşkınlığına delildir' dediler. Allah, onları (İmâmiyye'yi) kahretsin" dedikten sonra, konu ile ilgili olarak şöyle devam etmektedir:

[مَسْأَلَةُ حُزْنِ أَبِي بَكْرٍ فِي الْغَارِ مَعَ كَوْنِهِ مَعَ النَّبِيِّ]

المَسْأَلَةُ السَّادِسَةُ: قَالَتْ الْإِمَامِيَّةُ قَبَّحَهَا اللَّهُ: حُزْنُ أَبِي بَكْرٍ فِي الْغَارِ مَعَ كَوْنِهِ مَعَ النَّبِيِّ دَلِيلٌ عَلَى جَهْلِهِ وَنَقْصِهِ وَضَعْفِ قَلْبِهِ وَخَيْرِيَّتِهِ. أَجَابَ عَلَى ذَلِكَ عُلَمَاؤُنَا بِثَلَاثَةِ أَجْوِبَةٍ:

الأول: أن قوله: لا تحزن، ليس بموجب بظاهره وجود الحزن، إنما يقتضي منعه منه في المستقبل، فلعل النبي - صلى الله عليه وسلم - قال له ذلك زيادة في طمأنينة قلبه؛ فإن الصديق قال للنبي - صلى الله عليه وسلم -: لو أن أحدهم نظر تحت قدميه لأبصرنا. فقال له: «لا تحزن إن الله معنا»؛ لتطمئن نفسه.

الثاني: أن الصديق لا ينقصه إضافة الحزن إليه، كما لم تنقص إبراهيم حين قيل عنه: {نكرهم وأوجس منهم خيفة} [هود: 70]. ولم ينقص موسى قوله عنه: {فأوجس في نفسه خيفة موسى} [طه: 67]. وهذان العظيمان قد وجدت عندهم التوقية نصاً، وإنما هي عند الصديق هاهنا بإحتمال.

الثالث: أن حزن الصديق - رضي الله عنه - لم يكن لشك وخيرة، وإنما كان خوفاً على النبي - صلى الله عليه وسلم - أن يصل إليه ضرر، ولم يكن النبي في ذلك الوقت معصوماً من الضرر، فكيف يكون الصديق - رضي الله عنه - ضعيف القلب، وهو لم يستخف حين مات النبي - صلى الله عليه وسلم -؛ بل ظهر وقام المقام المحمود الذي تقدم ذكرنا له بقوة يقين، ووفور علم، وثبوت جأش، وفصل للخطبة التي تُعيب المختالين. / Âlimlerimiz (İmâmiyye'nin) bu görüşüne üç yönden cevap verdiler:

Birinci cevap: “Üzülme” ifadesi zahir/görünen anlamıyla hüznün onda bulunmasını gerektirmiyor ve gelecekte hüznülü olmamasını söylüyor. Belki de Hz. Peygamber (s.a.v.), onun kalbinin itmi'nanını/güven duygusu ve huzurunu artırmak için ona (لَا تُخْزِنُ/Üzülme) demiştir. Zira Hz. Ebû Bekir (r.a), Hz. Peygamber'e (s.a.v.) “Onlardan biri ayaklarının ucuna baksa bizi görür” demiş, Hz. Peygamber'de (s.a.v.), “Üzülme, Allah bizimledir” demişti.

İkinci cevap: Hüzn Ebû Bekir'de (r.a) bulunsa bile, bu ona bir noksanlık getirmez. Nitekim (Kur'an'da) Hz. İbrahim hakkında “...Onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü...” (Hûd,11/70) ve Hz. Musa hakkında da “Musa, birden içinde bir korku hissetti” (Tâhâ, 20/67) âyetlerinde onlara korku isnad edilmiş, ancak onlar için bir noksanlık/eksiklik olmamıştır.

Üçüncü cevap: Hz. Ebû Bekir'in (r.a) hüznü, şaşırmasından ve şüphesinden dolayı değildir. Bilakis Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bir zarar geleceği endişesindedir. (Ayrıca) o zaman henüz Hz. Peygamber'in (s.a.v.) masum olduğu/zararlardan korunacağı bildirilmemişti. Hz. Ebû Bekir (r.a), nasıl zayıf kalbi olabilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatında dahi, o şaşırmayan tek kişi idi. (Her kes şaşkınlık içindeyken) o ayağa kalktı, sağlam imanı, engin ilmi, metin/kararlı yüreği ile ortaya çıktı ve telaşa kapılanları yatıştıran hutbesini okudu.”⁹⁵

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşıldığı üzere İbnu'l-Arabî, Hz. Ebû Bekir hakkında hoş olmayan iddialarda bulunan İmâmiyye'nin hiçbir iddiasını kabul etmemiş, onların iddialarını aklî, naklî ve tarihi belgelere dayanarak vermiş olduğu birinci cevabında; emir ve nehiy sığalarının maziye değil istikbale/geleceğe delalet ettiğini, ikinci cevabında; hüznün Ulu'l-Azm peygamberlerinde⁹⁶ dahi bulunabileceğini ve bunun onlar için bir noksanlık teşkil etmeyeceğini, buna kıyasla Hz. Ebû Bekir'de de bir noksanlığın olmayacağını, üçüncü cevabında ise; tarihi bir vakiyaya dayanarak, onun son derece metin/güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu kesin ve inkârı mümkün olmayan bir şekilde ispat edip, delillerini çürütmüştür.⁹⁷

8. Müfessirimiz İbnu'l-Arabî tefsirinde, âyetleri anlamak ve onlardan hükümler çıkarmak için gerekli gördüğü durumlarda âyetlerin sebab-ı nüzulüne

⁹⁵ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 2, s. 515; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 109.

⁹⁶ Ulu'l-Azm peygamberleri hakkında geniş bilgi için bkz. Çelik, Hüseyin, *Azm ve Kur'an-ı Kerim'de Ulu'l-Azm Olan Peygamberler*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 11, say. 59, Ekim, 2018.

⁹⁷ Bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 110.

de başvurur. Eğer konuyla ilgili birden fazla rivâyet varsa, aşağıda vermiş olduğumuz Müddesir sûresi örneğinde olduğu gibi bunlardan kendisine göre en doğru olanı tercih eder.

[سُورَةُ الْمُذْتَرِ فِيهَا أَرْبَعُ آيَاتٍ] [الآيَةُ الْأُولَى قَوْلُهُ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الْمُذْتَرُ] [المدثر: 1]. فِيهَا مَسْأَلَتَانِ:

الْمَسْأَلَةُ الْأُولَى رَوَى الْعَدْلُ فِي الصَّحِيحِ، وَاللَّفْظُ لِلنَّخَارِيِّ قَالَ يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ: سَأَلْتُ أَبَا سَلَمَةَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَوَّلِ مَا نَزَلَ مِنَ الْقُرْآنِ، فَقَالَ: **{ يَا أَيُّهَا الْمُذْتَرُ }** [المدثر: 1]. قُلْتُ: إِنَّهُمْ يَقُولُونَ: **{ أَفْرَأُ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ }** [العلق: 1]. فَقَالَ أَبُو سَلَمَةَ: سَأَلْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ ذَلِكَ، وَقُلْتُ لَهُ مِثْلَ الَّذِي قُلْتُ، فَقَالَ جَابِرٌ: لَا أَحَدِيثُكَ إِلَّا مَا حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ: «جَاوَزْتَ بَجْرَاءِ، فَلَمَّا قَضَيْتَ جَوَارِي هَبَطْتَ قُنُودِيَّتْ، فَتَطَّرْتَ عَنْ يَمِينِي فَلَمْ أَرْ شَيْئًا، فَرَفَعْتَ رَأْسِي فَرَأَيْتَ شَيْئًا، فَأَتَيْتَ خَدِيجَةَ، فَقُلْتُ: دَبَّرُونِي وَصَبُّوا عَلَيَّ مَاءً بَارِدًا. قَالَ: فِدْتَرُونِي وَصَبُّوا عَلَيَّ مَاءً بَارِدًا، فَتَزَلْتُ: **{ يَا أَيُّهَا الْمُذْتَرُ }** [المدثر: 1] **{ قُمْ فَأَنْذِرْ }** [المدثر: 2] **{ وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ }** [المدثر: 3] **{ وَثِيَابِكَ فَطَهِّرْ }** [المدثر: 4] **{ وَالرُّجُزَ فَاهْجُرْ }** [المدثر: 5] **{ وَلَا تَمُنْ تُسَنِّكُنَّ }** [المدثر: 6] **{ وَرِلْرَبِّكَ فَاصْبِرْ }** [المدثر: 7]» وَقَالَ بَعْضُ الْمُفَسِّرِينَ: إِنَّهُ جَرَى عَلَى النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - مِنْ عَقْبَةِ بْنِ رَبِيعَةَ أَمْرٌ، فَرَجَعَ إِلَى مَنْزِلِهِ مَغْمُومًا، فَتَلَفَّفَ وَاضْطَجَعَ، فَتَزَلْتُ: **{ يَا أَيُّهَا الْمُذْتَرُ }** [المدثر: 1]. وَهَذَا بَاطِلٌ. وَقِيلَ: أَرَادَ يَا مَنْ تَدَتَّرَ بِالنَّبُوءَةِ. وَهَذَا مَجَازٌ بَعِيدٌ؛ لِأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ نَبِيًّا إِلَّا بَعْدَ، عَلَى أَنَّهَا أَوَّلُ الْقُرْآنِ، وَلَمْ يَكُنْ تَمَكَّنْ مِنْهُ بَعْدَ أَنْ كَانَتْ تَأْيِي مَا نَزَلَ.⁹⁸

9. Müfessirimiz İbnu'l-Arabî, âyetleri tefsir ederken bazen de aşağıdaki örnekte görüldüğü üzere Kıraat ilminden istifade etmektedir.

قَوْلُهُ تَعَالَى: {سُورَةُ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا فِيهَا آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ} [النور: 1].
فِيهَا ثَلَاثُ مَسْأَلِينَ: ... [مَسْأَلَةٌ مَعْنَى قَوْلِهِ تَعَالَى فَرَضْنَاهَا يَفْرَأُ بِتَخْفِيفِ الرَّاءِ وَتَشْدِيدِهَا] الْمَسْأَلَةُ الثَّانِيَةُ:
قَوْلُهُ: {وَفَرَضْنَاهَا} [النور: 1]: يَفْرَأُ بِتَخْفِيفِ الرَّاءِ وَتَشْدِيدِهَا، فَمَنْ خَفَّفَ فَمَعْنَاهُ أَوْجَبْنَاهَا مَعْنَاهُ مَقْدَرَةٌ، كَمَا قَالَ: «فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى كُلِّ حَرٍّ وَعَبْدٍ، ذَكَرَ وَأُنْتَى مِنَ الْمُسْلِمِينَ». وَمَنْ شَدَّدَ فَمَعْنَاهُ عَلَى وَجْهَيْنِ: إِمَّا عَلَى مَعْنَى وَضَعْنَاهَا فَرَائِضَ فَرَائِضَ، أَوْ فَرَضًا فَرَضًا، كَمَا تَقُولُ: نَزَلْتُ فَلَانًا، أَيْ قَدَّرْتُ لَهُ الْمَنَازِلَ وَاجِدًا بَعْدَ وَاجِدٍ. وَفِي صَحِيحِ مُسْلِمٍ: " فَتَزَلُّنِي رَيْدٌ " أَيْ رَتَّبَ لِي مَنَازِلَ كَثِيرَةً. الثَّانِي: عَلَى مَعْنَى التَّكْثِيرِ، وَهُوَ صَحِيحٌ لَا اعْتِرَاضَ عَلَيْهِ.⁹⁹

9. Şüphesiz Arap lisanıyla indirilmiş olan Kur'an-ı Kerim'i¹⁰⁰ en iyi anlamının yollarından biri, belki de en önemlisi Arap dili ve belâğatı, Sarf ve Nahiv bilimlerine vakıf olmak gerekir.¹⁰¹ Bundan dolayıdır ki İbnu'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'an'ında âyetlerin anlaşılması için yukarıda belirtmiş olduğumuz ilimlerden istifade ettiğini ve âyetlerin hangi anlama geldiğini belirten

⁹⁸ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, c. 4, s. 338; başka örnekler için bkz. A.g.e., c. 3, s. 311.

⁹⁹ A.g.e., c. 3, ss. 331-332.

¹⁰⁰ Yûsuf, 12/2; Şuarâ, 26/195.

¹⁰¹ Bir müfessirde bulunması gereken özellikler ile ilgili bkz. Menna'el-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, Müessesetü er-Risâle, 1980, s. 329.

dilbilimsel/lugâvî açıklamalarda bulunduğuna şahid olmaktayız. Konuyla ilgili kitabının mukaddimesinde; “ فنذكر الآية، ثم نعطف على كلماتها بل حروفها، فنأخذ بمعرفتها “ مفردة، ثم نركبها على أخواتها مضافة، ونحفظ في ذلك قسم البلاغة، ونتحرز عن المناقضة في الأحكام Biz, ... / والمعارضة، ونحتاط على جانب اللغة، ونقابلها في القرآن بما جاء في السنة الصحيحة... âyetleri belirtip, sonra kelimelerin hatta harflerine bakacağız. Önce kelimeyi müfred/tek olarak öğrenmeye çalışacak sonra da cümle içindeki kardeşleriyle/diğer kelimelerle birleştirip, terkip yapacağız...”¹⁰² demektedir. Mesela müfessirimiz İbnu'l-Arabî, Asr sûresiyle ilgili olarak; bu sûrede bir mesele olduğunu ve bu bunun da “Asr” kelimesi olduğunu belirtir. Sonra konuyla ilgili olarak İmam Mâlik'in; bu kelimenin anlamının “Dehr/Zaman” olduğunu bir örnekle açıklar. Sonra da bu kelimenin lugâvî/sözlük anlamı üzerinde durur ve bu kelimenin çeşitli manalarının olduğunu belirtir ve nihayetinde de belirtmiş olduğu her bir mana için Arap şiirinden örnekler getirmek suretiyle “Asr” kelimesinin anlamını açıklar.

” [سُورَةُ الْعَصْرِ فِيهَا آيَةٌ وَاحِدَةٌ، وَ هِيَ قَوْلُهُ تَعَالَى [وَالْعَصْرِ: 1]

قَالَ مَالِكٌ: مَنْ حَلَفَ أَلَّا يُكَلِّمَ رَجُلًا عَصْرًا لَمْ يُكَلِّمَهُ سَنَةً، وَلَوْ حَلَفَ أَلَّا يُكَلِّمَهُ الْعَصْرَ لَمْ يُكَلِّمَهُ أَبَدًا؛ لِأَنَّ الْعَصْرَ هُوَ الدَّهْرُ.

قَالَ ابْنُ الْعَرَبِيِّ: بِنَاءُ (ع ص ر) يَنْطَلِقُ عَلَى كَثِيرٍ مِنَ الْمَعَانِي، فَأَمَّا مَا يَتَعَلَّقُ بِالزَّمَانِ فَفِيهِ أَرْبَعَةٌ أَقْوَالٌ: الْأَوَّلُ: الْعَصْرُ الدَّهْرُ. الثَّانِي: اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ. [قَالَ الشَّاعِرُ: وَلَنْ يَلْبَثَ الْعَصْرَانِ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ ... إِذَا طَلَبْنَا أَنْ يُدْرِكَ مَا تَيَمَّمَا. الثَّلَاثُ: الْعَصْرُ: الْعِدَاةُ وَالْعَشِيُّ. قَالَ الشَّاعِرُ: وَأَمَطَّلُهُ الْعَصْرَيْنِ حَتَّى يَمَلَّنِي ... وَيَرْضَى بِنِصْفِ الدِّينِ وَالْأَنْفِ رَاعِمٌ. وَقَدْ قِيلَ: إِنَّ الْعَصْرَ مِثْلُ الدَّهْرِ؛ قَالَ الشَّاعِرُ: سَبِيلُ الْهَوَى وَعَزَّ وَبَحْرُ الْهَوَى غَمْرٌ ... وَيَوْمَ الْهَوَى شَهْرٌ وَشَهْرُ الْهَوَى دَهْرٌ يُرِيدُ عَامًا. الرَّابِعُ أَنَّ الْعَصْرَ [سَاعَةٌ مِنْ] سَاعَاتِ النَّهَارِ قَالَهُ مُطَرِّفٌ، وَقَفَادَةٌ. ¹⁰³

10. Müfessirimiz İbnu'l-Arabî tefsirinde, zorunluluk olmadıkça te'vile başvuramaz. Bu konuda, âyetin zahirine/sözlük anlamına ve İslâm'a mugayir olmamasını esas almıştır. Âyetin zahirine muhalif olan açıklama ve yorumları şiddetle yermiştir. Mesela, Nahl sûresinin 16/72. âyetini açıklarken “Cinlerin varlığını inkâr eden” eden felsefecileri şiddetli bir şekilde reddedip, onları tekfir etmiştir.

” [الآيَةُ الْعَاشِرَةُ قَوْلُهُ تَعَالَى وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا] ... فِيهَا ثَلَاثُ مَسَائِلٍ:

¹⁰² İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 3-4.

¹⁰³ A.g.e., c. 4, s. 447.

السُّأَلَةُ الْأُولَى: قَوْلُهُ: {جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَرْوَاجًا} {النحل: 72}: يَعْنِي مِنْ جِنْسِكُمْ، يَعْنِي مِنَ الْأَدَمِيِّينَ، رَدًّا عَلَى الْعَرَبِ الَّتِي كَانَتْ تَعْتَقِدُ أَنَّهَا تَنْزَوْجُ الْجِنِّ وَتَبَاضِعُهَا، حَتَّى رَوَتْ أَنَّ عَمْرُو بْنَ هِنْدٍ تَزَوَّجَ مِنْهُمْ غَوْلًا، وَكَانَ يَحْبُوُّهَا عَنِ الْبِرْقِ، لِئَلَّا تَرَاهُ فَتَنْفِرَ، فَلَمَّا كَانَ فِي بَعْضِ اللَّيَالِي لَمَحَ الْبِرْقُ وَعَايَنَتْهُ السَّبْعَلَاءُ فَقَالَتْ: عَمْرُو، وَنَفَرْتُ فَلَمْ يَرَهَا أَبَدًا، وَهَذَا مِنْ أَكَادِيْبِهَا، وَإِنْ كَانَ جَائِزًا فِي حُكْمِ اللَّهِ وَحِكْمَتِهِ، رَدًّا عَلَى الْفُلَاسِيفَةِ الَّذِينَ يُنْكَرُونَ وُجُودَ الْجِنِّ، وَيُحِيلُونَ طَعَامَهُمْ وَنِكَاحَهُمْ.¹⁰⁴

Kezâ İbnu'l-Arabî, aşırı derecede te'vile başvuran mutasavvıf erbabına da karşıdır. Ona göre yapılan tefsirler âyetin zahirine/sözlük anlamına ve İslâm'a muğayir olmaması gerekir. Mesela müfessirimiz, aşağıda verilen örnekte görüldüğü üzere Tevbe sûresinin 28. âyetinin tefsirinde “hakiki tevekkülü” açıklarken tasavvuf ehlinin “Gece ve gündüz ibadetinin rızka vesile olacağına” dair sözlerinin/(işari) tefsirlerinin sünnete muhalif olduğunu söyleyerek, onları reddetmiştir.

” [مَسْأَلَةٌ تَعْلُقُ الْقَلْبَ بِالْأَسْبَابِ فِي الرَّزْقِ] ...

السُّأَلَةُ الثَّامِنَةُ: قَوْلُهُ {وَإِنْ خِفْتُمْ عِيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ} {التوبة: 28}: الْمَعْنَى: إِنْ خِفْتُمْ الْفَقْرَ بِانْقِطَاعِ مَادَّةِ الْمُشْرِكِينَ عَنْكُمْ بِالتَّجَارَةِ الَّتِي كَانُوا يَجْلِبُونَهَا فَإِنَّ اللَّهَ يُعَوِّضُ عَنْهَا؛ فَذَلَّ عَلَى أَنَّ تَعْلُقَ الْقَلْبِ بِالْأَسْبَابِ فِي الرَّزْقِ جَائِزٌ، وَإِنْ كَانَ الرَّزْقُ مَقْدُورًا، وَأَمْرُ اللَّهِ وَقَسْمُهُ لَهُ مَفْعُولًا، وَلَكِنَّهُ عَلَّقَهُ بِالْأَسْبَابِ حِكْمَةً؛ لِتَعْلَمَ الْقُلُوبُ الَّتِي تَتَعَلَّقُ بِالْأَسْبَابِ مِنَ الْقُلُوبِ الَّتِي تَتَوَكَّلُ عَلَى رَبِّ الْأَرْبَابِ، وَلَيْسَ يُنَافِي النَّظَرَ إِلَى السَّبَبِ التَّوَكُّلَ مِنْ حَيْثُ إِنَّهُ مَسْحَرٌ مَقْدُورٌ؛ وَإِنَّمَا يُضَادُّ التَّوَكُّلَ النَّظَرَ إِلَيْهِ بِذَاتِهِ، وَالْعَقْلَةَ عَنِ الَّذِي سَحَّرَهُ فِي أَرْضِهِ وَسَمَاوَاتِهِ.

وَفِي الْخَدِيثِ الصَّحِيحِ: «لَوْ تَوَكَّلْتُمْ عَلَى اللَّهِ حَقَّ تَوَكُّلِهِ لَرَزَقَكُمْ كَمَا يَرْزُقُ الطَّيْرَ تَعْدُو خِمَاصًا وَتَرُوخَ بَطَانًا». فَأَخْبَرَ أَنَّ التَّوَكُّلَ الْحَقِيقِيَّ لَا يُضَادُّهُ الْعُدُوُّ وَالرَّوَاخُ فِي طَلَبِ الرَّزْقِ، لَكِنَّ سُيُوحَ الصُّوْفِيَّةِ قَالُوا: إِنَّمَا تَعْدُو وَتَرُوخُ فِي الطَّاعَةِ، فَهُوَ السَّبَبُ الَّذِي يَجْلِبُ الرَّزْقَ.

وَالدَّلِيلُ عَلَيْهِ أَمْرَانِ: قَوْلُهُ: {وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ} {طه: 132}.

وَالثَّانِي قَوْلُهُ: {إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ} {فاطر: 10} فَلَيْسَ يَنْزِلُ الرَّزْقُ مِنْ مَجْلِهِ وَهُوَ السَّمَاءُ إِلَّا مَا يَصْعَدُ إِلَيْهَا وَهُوَ الذِّكْرُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ، وَلَيْسَ بِالسَّعْيِ فِي جِهَاتِ الْأَرْضِ، فَإِنَّهُ لَيْسَ فِيهَا رَزْقٌ.

وَالصَّحِيحُ مَا أَحْكَمْتَهُ السُّنَّةُ عِنْدَ فُقَهَاءِ الظَّاهِرِ، وَهُوَ الْعَمَلُ بِالْأَسْبَابِ الدُّنْيَوِيَّةِ مِنَ الْحَرْثِ وَالتَّجَارَةِ وَالْعِزَّاسَةِ.

وَيَدُلُّ عَلَيْهِ مَا كَانَتْ الصَّخَابَةُ تَعْمَلُهُ، وَالنَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بَيَّنَّ أَظْهَرَهُمْ مِنَ التَّجَارَةِ فِي الْأُسُوقِ، وَالْعِمَارَةَ لِلْأَمْوَالِ، وَعَرَسَ النِّمَارَ...¹⁰⁵

¹⁰⁴ A.g.e., c. 3, ss. 140-141.

¹⁰⁵ A.g.e., c. 2, ss. 471-472.

11. Her çağda müfessirler, kendi ilmî kudretlerine göre dünyevî ilimlerle ilgili ayetler hakkında ya açıklamalar/tefsirler yapmışlar, ya da bu ilimlerle ilgili âlimlerin bu günkü ilmî verileri doğrulayan veya doğrulamayan, akla, mantığa uygun veya uygun olmayan görüşlerine yer vermişlerdir. Müfessirimiz İbnu'l-Arabî de kendisinden önceki müfessirlere uyararak tabiat ve tıp alanını ilgilendiren bazı âyetlerin tefsirini ve bu konudaki âlimlerin görüşlerine yer verdiğine şahid olmaktayız. Mesela aşağıdaki örnekte görüldüğü vechile, İbnu'l-Arabî Ra'd sûresinin 13/8. âyetinin “... *اللهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ* / *Her dişinin neye gebe kalacağını Allah bilir...*” kısmını açıklarken, “...Kadının sağ memesi şişerse veya sağ tarafı ağır olursa doğacak çocuk erkek; kadının sol memesi şişerse veyahut sol tarafı ağır olursa da kız olur.” İddiasında bulunan o günkü tabiplerin akla mugayir, saçma sapan, ilmî verilerden yoksun ifadelerine yer verdikten sonra onlar hakkında; “... Bir kimse bunu kat'i/kesin olarak söylerse, bu küfür/inançsızlıktır... (Örf) Adetlerin değişebileceğini, ancak ilmin değişmesinin caiz olmadığını” söyler.

” [سُورَةُ الرَّعْدِ فِيهَا خَمْسُ آيَاتٍ] [الآية الأولى قوله تعالى اللهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ]

الآية الأولى قوله تعالى: { اللهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ } [الرعد: 8]. فيها أربع مسائل:

المسألة الأولى: قوله: { اللهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ } [الرعد: 8] تَمَدُّحٌ مِنَ اللهِ سُبْحَانَهُ يَعْلَمُ الْغَيْبَ، وَالْإِحَاطَةَ بِالْبَاطِنِ الَّذِي يَخْفَى عَلَى الْخَلْقِ؛ فَلَا يَجُوزُ أَنْ يُشَارِكَهُ فِي ذَلِكَ أَحَدٌ. وَأَهْلُ الطَّبِّ يَقُولُونَ: إِذَا ظَهَرَ النَّفْخُ فِي نَدْيِ الْحَامِلِ الْأَيْمَنِ فَالْحَمْلُ نَكَرٌ، وَإِنْ ظَهَرَ فِي النَّدْيِ الْأَيْسَرِ فَالْحَمْلُ أُنْثَىٰ، وَإِذَا كَانَ الثَّقَلُ لِلْمَرْأَةِ فِي الْجَانِبِ الْأَيْمَنِ فَالْحَمْلُ نَكَرٌ، وَإِنْ وَجَدْتَ الثَّقَلَ فِي الْجَانِبِ الْأَيْسَرِ فَالْوَلَدُ أُنْثَىٰ؛ فَإِنْ قَطَعُوا بِذَلِكَ فَهُوَ كُفْرٌ، وَإِنْ قَالُوا: إِنَّهَا تَجْرِبَةٌ وَجَدْنَاهَا تُرْكُوا وَمَا هُمْ عَلَيْهِ، وَلَمْ يَدْخُ ذَلِكَ فِي التَّمَدُّحِ؛ فَإِنَّ الْعَادَةَ يَجُوزُ انْكِسَارُهَا وَالْعِلْمُ لَا يَجُوزُ تَبَدُّلُهُ.¹⁰⁶

Keza, aynı sûrenin 13/8. âyetindeki “... *اللهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ* / *Her dişinin neye gebe kalacağını, rahimlerin neyi eksik, neyi ziyade edeceğini Allah bilir...*” bölümünü alçaklarken de, “Mütesahiller (dini konularda oldukça müsamahakâr ve hoşgörülü olanlardan) bazıları Mâlikilerin hamilelik müddetinin en fazla dokuz ay olduğunu naklederler. Bunu ancak Hâlikiler/Fenciler söylerler. Bunlar; ... Ana rahmindeki çocuğu yedi gezegen idare etmektedir. Dördüncü ayda yönetmeyi, Güneş alır. Bundan sonra çocuk hareketlenir... Sekizinci aydan itibaren de idare “Zuhâl/Satürn” gezegeninin idaresine geçer” iddiasında bulunan fenci/tabiat bilimcileridir. “Keşke imkân

¹⁰⁶ A.g.e., c. 3, s. 79; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 113.

olsaydı da onlarla tartışsaydım veya onları öldürseydim” deyip, ağır bir dille eleştirmektedir.

” [مَسْأَلَةٌ أَكْثَرَ مُدَّةِ الْحَمْلِ] ... ”

المَسْأَلَةُ الثَّانِيَةُ: قَوْلُهُ: {وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامَ وَمَا تَزْدَادُ} [الرعد: 8] وَقَدْ تَبَايَنَ النَّاسُ فِيهَا فِرْقًا، أَظْهَرُهَا تِسْعَةُ أَقْوَالٍ ...

المَسْأَلَةُ الثَّالِثَةُ: نَقَلَ بَعْضُ الْمُتَسَاهِلِينَ مِنَ الْمَالِكِيِّينَ أَنَّ أَكْثَرَ مُدَّةِ الْحَمْلِ تِسْعَةُ أَشْهُرٍ، وَهَذَا مَا لَمْ يُنْطِقْ بِهِ قَطُّ إِلَّا هَالِكِيٌّ. وَهُمْ الطَّبَائِعِيُّونَ الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّ مُدَّةَ الْحَمْلِ فِي الرَّجْمِ الْكَوَاكِبِ السَّبْعَةُ تَأْخُذُ شَهْرًا شَهْرًا، وَيَكُونُ الشَّهْرُ الرَّابِعُ مِنْهَا لِلشَّمْسِ، وَلِذَلِكَ يَتَحَرَّكُ وَيَضْطَرِبُ، وَإِذَا كَمَلَ الدَّأْوُلُ فِي السَّبْعَةِ الْأَشْهُرِ بَيْنَ السَّبْعَةِ الْكَوَاكِبِ عَادَ فِي الشَّهْرِ الثَّامِنِ إِلَى رُحْلِ قَيْبِقُلُهُ بِيْرِدِهِ. فَيَا لَيْتَنِي تَمَكَّنْتُ مِنْ مُنَاطَرَتِهِمْ أَوْ مُقَاتَلَتِهِمْ ...¹⁰⁷

Müfessirimiz İbnu'l-Arabî, kendisi de diğer müfessirlerin veya bilim adamlarının bu günkü ilmî verilerle uyuşan veya uyuşmayan veyahut da dine mugayir görüşlerinin olduğuna şahid olmaktayız. Aslında bu hususu doğal karşılamaamız gerekir. Zira bu günkü ilmi gelişmelerle o günkü ilmi çalışma ve gelişmelerin bir tutulamayacağı ve eğer bir değerlendirme yapılacaksa, o günkü şartları göz önünde bulundurmak suretiyle yapmamız gerektiği kanaatindeyim.

12. Müfessirimiz İbnu'l-Arabî, özellikle itikadî konularda dinde olmayan bir şeyin dine isnad edilmesine veya nasların siyak ve sibakına bakılmaksızın zorlanıp te'vil edilmesine veyahut da sapık mezheplerin bir takım akıl dışı yanlış düşüncelerine şiddetle karşı çıkmış, onlarla akli/fikrî ve ilmî olarak mücadele etmiştir. Ayrıca İbnu'l-Arabî, İsrâiliyata karşı da son derece temkinli davranmış, ondan mümkün mertebe uzak durmaya çalışmış ve tabir caizse İsrâilî haberlerden nefret etmiştir. Müfessirimiz, İsrâilî haberlerden uzak durulması gerektiğine dair görüşlerini veciz bir şekilde Bakara sûresinin 2/67. âyetini açıklarken şu şekilde belirtmiştir.

İkinci mesele: İsrailoğulları (hakkında) rivâyetlerde bulunmak:

Âlimlerin onlar hakkındaki rivayetleri her alanda yaygınlaştı. Hz. Peygamber'in (sav) “İsrailoğullarından rivayetlerde bulunun, bunda (hiç bir) günah/sıkıntı yoktur.” buyurduğu sabittir. Bu “haber”in anlamı; kendilerinin kendileri ve kıssaları hakkında söyledikleri rivayetleri olup başkaları hakkında

¹⁰⁷ İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 3, ss. 79-81.

¹⁰⁸ Konuyla ilgili olarak İbnu'l-Arabî'den örnekler için bkz. A.g.e., c. 2, ss. 259-260.

söylemiş oldukları rivayetleri değildir. Zira onların başkaları hakkındaki rivayetleri adalete ve haberin/bilginin tamamı ispata muhtaçtır. Onların kendileri hakkında rivayetleri ise kişinin kendisini veya kavmini kabul etmek anlamında olur, bunu en iyi bilen de odur. Şeriatla ilgili bir rivayette bulunurlarsa söylenmesi gerekmez. (İmam) Mâlik, Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivayet eder: “Hz. Peygamber (sav) elimde kenarları yıpranmış bir Mushaf'la beni görünce ‘bu nedir?’ diye sordu. Ben de ‘Tevrat’tan bir parçadır’ dedim. Hz. Peygamber kızdı ve “Vallahi Hz. Musa hayatta olsaydı sadece bana uyardı.” dedi.

” [الآية الرابعة عشرة قوله تعالى إن الله يأمركم أن تدبخوا بقرة] [البقرة: 67] [مسألة الحديث عن بني إسرائيل] ...

المسألة الثانية: في الحديث عن بني إسرائيل:

كثُر استتِزَسَالُ الْعُلَمَاءِ فِي الْحَدِيثِ عَنْهُمْ فِي كُلِّ طَرِيقٍ، وَقَدْ تَبَيَّنَ عَنِ النَّبِيِّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَّهُ قَالَ: «حَدِّثُوا عَنِ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ». وَمَعْنَى هَذَا [الْخَبَرِ] الْحَدِيثِ عَنْهُمْ بِمَا يُخْبِرُونَ [بِهِ] عَنِ أَنْفُسِهِمْ وَقَصَصِهِمْ لَا بِمَا يُخْبِرُونَ بِهِ عَنِ غَيْرِهِمْ؛ لِأَنَّ أَخْبَارَهُمْ عَنِ غَيْرِهِمْ مُفْتَرَةٌ إِلَى الْعَدَالَةِ وَالتَّبَوُّتِ إِلَى مُنْتَهَى الْخَبَرِ، وَمَا يُخْبِرُونَ بِهِ عَنِ أَنْفُسِهِمْ، فَيَكُونُ مِنْ بَابِ إِفْرَارِ الْمَرْءِ عَلَى نَفْسِهِ أَوْ قَوْمِهِ؛ فَهُوَ أَعْلَمُ بِذَلِكَ. وَإِذَا أُخْبِرُوا عَنْ شَرِّعٍ لَمْ يَلْزَمُ قَوْلُهُ؛ فَفِي رِوَايَةِ مَالِكٍ، عَنْ «عُمَرَ - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ - أَنَّهُ قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - وَأَنَا أُمْسِيكَ مُصْحَفًا قَدْ نَشَرَمَتْ حَوَاشِيهِ، فَقَالَ: مَا هَذَا؟ قُلْتُ: جُزْءٌ مِنَ التَّوْرَةِ؛ فَغَضِبَ وَقَالَ: وَاللَّهِ لَوْ كَانَ مُوسَى حَيًّا مَا وَسِعَهُ إِلَّا اتِّبَاعِي»¹⁰⁹.

İbnu'l-Arabî'nin tefsiri Ahkâmu'l-Kur'an'da İsrâiliyatla ilgili vermiş olduğu örnekleri ve bilgileri ise, okuyucularını İsrâilî haberlere karşı dikkatli olmalarını sağlamak ve en önemlisi de insanların yanlış yola/sapıklığa düşmesine engel olup, ibret alınması içindir.¹¹⁰

Sonuç

İslâm âleminin doğuda ve batıda karışıklıklar içinde bulunduğu bir dönemde dünyaya gelen Ebû Bekr İbnu'l-Arabî, ilk tahsilini babası ve dayısından aldı. Başta Kuzey Afrika bölgesi olmak üzere on yıl boyunca çeşitli İslâm beldelerini dolaşmış ve orada bulunan âlimlerden ilim tahsil etmiştir. O, Mâlikî mezhebinin ictihad derecesine ulaşmış son fakihlerindendir. Kendisi, Mâlikî

¹⁰⁹ A.g.e., I, 37; ayrıca bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 2, s. 110.

¹¹⁰ Konuyla ilgili örnekler için bkz. İbnu'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, c. 1, ss. 19, 37, 301, 425; c. 3, s. 20; c. 4, ss. 422-423.

mezhebine mensup olmasına rağmen, ilmî seyahatlerinde Hanefî, Şafî ve Hanbelî mezhebi âlimlerinden istifade etmiş, münazaralarına katılmış ve fıkhi konularda onlarla mezhebinin delillerini konuşturmak suretiyle münakaşalar yapmıştır.

İbnu'l-Arabî, veciz bir şekilde kaleme almış olduğu ve fikhî tefsirler kategorisinde kabul edilen eseri “Ahkâmu'l-Kur'an” tefsiri, Kur'an-ı Kerim'in sekiz sûresi hariç, bütün sûrelerini kapsamaktadır. O, Kur'an âyetlerini tefsir ederken rivâyet ve dirâyet tefsir metodlarını en güzel şekilde uygulamıştır. Ona göre dinde içtihad caizdir. Ancak o, sorumsuzca ve hiçbir delile dayanmaksızın tefsire yeltenenleri şiddetle kınamış ve “Kur'an'da olmayan şeylerin, onda varmış gibi gösterilmesine” şiddetle karşı çıkmıştır.

İbnu'l-Arabî'nin bu eseri “Ahkâmu'l-Kur'an”, baştan sonuna kadar mezhebini müdafaa ve görüşlerinin tercihleriyle doludur. Ancak bazılarının iddia ettiği gibi diğer mezheplere karşı mezhebini savunmada aşırı derecede taassup içerisinde olmayan bir âlimdir. O, Ahkâm ayetlerini değerlendirirken mezhep taassubuna sapsadan, peşin hüküm vermekten ve indî mütalaalardan kaçınarak, hakikate ulaşabilmek için konuyla ilgili delilleri konuşturarak hangi delil sağlam ise ona göre objektif olarak karar vermiştir. Bunun en büyük kanıtı ise, bazı konularda kendi mezhep imamının görüşlerini benimsemeyip ona muhalefet etmiştir.

Netice itibariyle İbnu'l-Arabî, Mâlikî mezhebi nezdinde ilmi sağlam, , fikhî meseleleri değerlendirirken sözleri daima delillere dayanan, isabetli hüküm veren, kendinden sonra gelen nesillere ilham kaynağı olan, eserleri, pek çok İslâm coğrafyasında okunan velûd bir Mâlikî fakihî ve âlimidir.

Kaynakça

Ammâr Tâlibî, *Arâü Ebî Bekr el-Arabî el-Kelâmiyye*, Cezair, ei-Şirketü el-Vataniyye li'n-Neşr, 2016.

A'râb, Saîd, *Maa'l-Ķadî Ebî Bekir b. el-Arabî*, Beyrut, 1987.

Arık, M. Selim, *Ebû Bekr İbnü'l-Arabî ve Sünen Şerhi Ârizatü'l-Ahvezî*, Bursa, UÜSBE, 2001.

Baltacı, Ahmet, *Ebû Bekr b. el- Arabî'nin Tefsiri ve Tefsirindeki Metodu*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi (Basılmamış doktora tezi),1978.

..... “*İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir*” mad., Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 20, s.488. Ankara, TDV Yayınları, 1989.

Bedevî, Ahmed Abbas, *İbnü'l Arabî el-Mâlikî ve Menhecuhu fî Kitâbihî Ahkâmî'l-Kur'an*, Ümmü Derman/Sudan, el-Camiatü'l-Kur'ani'l-Kerim ve'l-Ulûmi'l-İslamiyye, 2005.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.

..... *Tefsîr Usûlü*, Ankara, Elif Ofset Tesisleri, 1979.

Çelik, Hüseyin, *el-Cessas ve Kitabuhu Ahkâm'ül-Kur'an*, Ankara, Sonçağ Yayıncılık San. Tic. Ltd. Şti. 2013.

..... *Azm ve Kur'an-ı Kerim'de Ulu'l-Azm Olan Peygamberler*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, c. 11, say. 59, Ekim 2018.

ed-Dabbî, *Buğyetu'l-Mültemis fî Tarih Rical Ehlü'l-Endülüs*, 1989.

el-Hamevî, Yakut b. Abdullah el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, Beyrut, Dâru's- Sâdr, 1993.

İbn Ferhûn, İbrâhîm b. Ali b. Muhammed, *ed-Dibâcü'l- Mezheb fî ma'rifeti 'ayânü 'ulemaü'l-mezheb*, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye.

İbnu'l- Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh el-Endelusî el-Mâlikî el-İşbilî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 2005.

..... *Kitabu'l-Kanun*, İstanbul, Selim Ağa Kütüphanesi, No: 499, v. 137a.

..... *el-Avâsım min 'el-Kavasım*, Kahire: 1375.

..... *Arizâtü'l-Ahvezî bî Şerhi Sahîh et-Tirmizî*, Mısır, 1931.

..... *Kitabu'l-Kabes fî şerhi Muvattai Mâlik b. Enes*,(nşr), Muhammed Abdullah Vülid Kerîm, Beyrut, 1992.

Kadı İyâd, Musa b. İyad el-Yahsûbî, *el-Gunye*, (nşr), Mâhir Züheyr Cerrar, Beyrut: 1982.

el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tıb min Gusni'l-Endülüsü'r-Ratib*, Beyrut, 1968.

el-Medgarî, Abdülkebîr el-Alevî, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh fî'l-Şur'âni'l-Kerîm*, Kahire, Mektebetü's-sekafeti'd-dîniyye, 1992.

Menna' el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Beyrut, Müessesetü er-Risâle, 1980.

el-Meşînî, Mustafa İbrâhîm Halil, *İbnu'l-Arabî el-Mâlikî el-İstiblî ve Tefsiruhu Ahkâmu'l-Kur'an*, Ürdün, Dâru Ammar, 1992.

Hüseyin ÇELİK

Tâlibî, Ammâr, *Arâü Ebî Bekir b. el-Arabî el-Kelâmiyye*, Cezayir, eş-Şirketü'l-Vataniyye.

ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Tezkiretü'l-Huffâz*, Beyrut, Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1992.

ez-Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, Mısır, Dâru'l-Kutubi'l-Hadise, 1976.